

Algemene gegevens interview

Titel	Erfgoed van de Oorlog, Bystander Memories, interview met geïnterviewde RG-50.570.0004
Geïnterviewde	Trudel van Reemst(TvR), 22 november 1914
Interviewer	Martijn van Haalen(IV), Interakt. Televisie en Multimedia.
Plaats	Amsterdam
Tijd	00:00:00 - 01:07:52 (file 1) 00:00:00 - 01:06:22 (file 2) 00:00:00 - 01:01:14 (file 3)
Trefwoorden	Joods, Spaanse Burgeroorlog,, verpleegster, verzet, gemengd huwelijk, baby, Westerbork, terugkeer, bevrijding, Amsterdam, gevangenis, politiek, Vlaardingen, kampeven, ooggetuige, vluchtelingen Jewish, Spanish Civil War, nurse, resistance, mixed marriage, baby, return, liberation, prison, politics, camp life, eyewitness, refugees,
Samenvatting	<p>De geïnterviewde werd geboren op 22 november 1914 in Frankfurt am Main. In 1925 vertrok het gezin naar Nederland. Hier raakte ze geïnteresseerd in met name de linkse politiek. Vanuit dit perspectief gaf ze zich als verpleegster op om een bijdrage te leveren aan de Spaanse Burgeroorlog, om zo te strijden tegen het fascisme. Over deze oorlog vertelt ze uitvoerig. Terug in Nederland was ze actief in het herbergen van vluchtelingen uit Duitsland. Gedurende de Duitse bezetting breidde deze activiteiten zich uit tot een verzetsgroep, actief in de omgeving van Vlaardingen. Ze hoefde, als Joodse vrouw zijnde, aanvankelijk niet voor de Nazi's te vrezen vanwege haar huwelijk met een niet-Joodse man. Voor haar verzetsactiviteiten werd ze echter wel opgepakt. Ze gaat uitvoerig in op haar tijd in kamp Westerbork waar ze eveneens betrokken raakte bij de illegaliteit. Ze vertelt een aangrijpend verhaal over een te vroeg geboren baby in Westerbork. Verder gaat ze in op de terugkeer uit het kamp, haar verzetsactiviteiten in Amsterdam en haar belevenissen als verpleegster net na de bevrijding.</p> <p>The interviewee was born on 22 November, 1914 in Frankfurt am Main, Germany. The family moved to the Netherlands in 1925. Here, she became interested in left-wing politics. From this perspective she enlisted as a nurse to contribute to the Spanish Civil War, to fight fascism. She talks extensively about this war. Back in the Netherlands she was active in receiving and housing refugees from Germany. During the German occupation she continued these activities in the resistance, in a group active in the area of Vlaardingen (near Rotterdam). As a Jewish woman, she first didn't at first have reason to fear the Nazis because she was married to a non-Jewish man. However, she was arrested because of her resistance activities. She talks at length about her time in Westerbork concentration camp where she also became involved in the resistance. She tells a moving story about a baby who was born prematurely in Westerbork. She mentions her return from the camp, her resistance activities in Amsterdam and her experiences as a nurse just after the liberation.</p>
Transcriptie gemaakt door	Vrije Universiteit, M.Vlasblom, C.Jelsma
Eigenaar van het bestand	Vrije Universiteit, United States Holocaust Memorial Museum

Transcriptie

File 1

00:00:00

00:42.06

[image 01:00:30.13]

IV Kunt u zeggen hoe u heet en waar en wanneer u bent geboren?

TvR Ik heet Trudel van Reemst, ik ben 22 november 1914 in Frankfurt aan de Main geboren.

IV In Duitsland dus?

TvR Ja, maar mijn vader was een Nederlander en mijn moeder een Française.

IV Hoe kwamen zij zo in Duitsland te wonen?

TvR Mijn vader die kwam uit Zevenbergen en die is nadat hij HBS klaar had is hij in het stoffenvak gegaan en dus reiziger in stoffen in Duitsland en kwam dus ook in Metz in Frankrijk waar hij mijn moeder leerde kennen.

IV Een Française

TvR Ja

00:01:43

[image 01:01:29.07]

IV En was het een religieuze familie?

TvR Mijn vaders familie ja, mijn moeders familie nou, niet zo erg. Maar wel zeer Joods.

IV En wat hield dat in 'zeer Joods'?

TvR Dat ze de hoge feestdagen hielden en op zaterdag niet werkten, de sabbat hebben ze ook gevierd.

IV Werd die streng aangehouden de sabbat in de zin van geen elektriciteit, geen vuur?

TvR Nou dat weet ik niet meer, ik was toen een klein kind dus dat weet ik niet meer.

IV Leefde de familie in een kring van Joodse vrienden of was die volledig gemengd?

00:02:42

[image 01:02:25.19]

TvR Nou mijn vaders familie die was die wel vroom en die hadden een slagerij in Zevenbergen. Mijn grootvader die was al overleden voordat ik geboren was, mijn grootmoeder leefde nog en in Zevenbergen was maar een heel kleine Joodse gemeente dus ik denk dat ze gemengde vrienden hadden voor zover ze daarmee omgingen. Maar dat weet ik allemaal niet.

IV Maar wel met een eigen sjoel?

TvR Ja, daar had mijn grootvader een functie en mijn oudste oom Martijn, een hele aardige oom was dat, die slachtte koosjer en hij was besnijderraar.

00:03:44

[image 01:03:25.07]

TvR Dus als er een jongetje geboren was dan moest hij dat besnijden.

IV Dat kon hij als slager goed

TvR Ja (lacht).

IV Ja. Was u in Duitsland als kind op een Joodse school?

TvR Nee, we hebben dus in Frankfurt gewoond en twee jaar in Saarbrücken toen ik zes jaar was zijn we verhuisd naar Saarbrücken en daar ben ik op een Auguste Victoria Lyceum voor höhere tóchter gekomen. En we hadden daar een schooluniformpje, een zwart schortje en dat kind dat naast mij in de bank zat, heeft altijd een schrift of een lei tussen ons in gelegd opdat het schriftje van het Jodenkind niet aan haar schortje kwam.

00:04:46

[image 01:04:25.03]

TvR Die höhere Tóchter dat was, nou lang vóór Hitler, en ik ben ook nagejouwd door die meisjes, die hebben met stenen gegooid en me uitgescholden. Dat heeft een diepe indruk op me gemaakt, ik was helemaal verslagen dat, dat kon. Ik kwam thuis, huilde heel erg en mijn moeder zei 'Wat is er aan de hand?' en ik vertelde dat en toen zei ze 'Daar moet je trots op zijn'. En dat heb ik nooit begrepen en nog niet. Ik ben niet trots op dat die kinderen, kinderen die racistisch bezig zijn.

IV U bedoelt dat het daar trots op zijn even dom is als het zelf doen?

TvR Ja precies.

00:05:45

[image 01:05:21.05]

TvR Ja. Maar toen zijn we later verhuisd naar Frankfurt en daar... Frankfurt zou je kunnen vergelijken met Amsterdam, daar was een grote Joodse gemeente en daar was geen sprake van antisemitisme in die tijd.

IV En dat was opmerkelijk zo of was het dat u het niet merkte?

TvR Dat kan ik achteraf niet zeggen, maar ik heb er niks van gemerkt en op school ging dat allemaal prima.

IV Ja. Was er in de kleine steden dan, naar uw gevoel, voor zover u dat als kind...?

TvR Dat weet ik allemaal niet. Nee dat weet ik niet.

IV Slechts de herinnering van die lei tussen...?

TvR Ja oja. Dat heeft echt diepe indruk op me gemaakt.

00:06:42

[image 01:06:16.05]

TvR En dat heb ik nooit vergeten, ook niet die joelende meisjes, die höhere tóchter verdikkeme, die achter me aanliepen en scholden en met stenen gooiden. Dat is toch verschrikkelijk?

IV Wat riepen ze?

TvR 'Saujüdin (?)' of iets dergelijks, dat weet ik niet meer precies, maar zo in die geest. Jodenzwijn, 'Saujüdin'.

IV Uw familie verhuisde uiteindelijk

TvR Ja

IV Waarom was dat?

TvR Mijn vader wilde terug naar Nederland, dat was in 22 geloof ik.

IV 1922?

TvR Wacht even ik was elf jaar, 1914 ben ik geboren, dan was het 25 ja.

IV Dus 25.

TvR Ja.

00:07:43

[image 01:07:15.07]

- TvR En toen ben ik in huis gekomen bij een tante in Eindhoven om de taal te leren, want ik sprak helemaal geen Nederlands. Ik was wel een paar keer, heb ik gelogeed bij ooms en tantes en bij mijn grootmoeder en, maar ik sprak geen Nederlands.
- IV En het is verschrikkelijk lang geleden, maar kunt u zich nog herinneren of Nederland een andere sfeer had dan Duitsland, of is dat...?
- TvR Dat zou ik niet kunnen zeggen, nee.
- IV Waar ging u uiteindelijk wonen in Nederland?
- TvR Toen gingen we in Dordrecht wonen. Daar hebben we twee jaar gewoond en toen in Den Haag, daar ben ik naar school gegaan ook.

00:08:45

[01:08:14.24]

- TvR Kijk eerst in Eindhoven en toen ben ik 2 jaar achterop geraakt, want ik deed aardrijkskunde, geschiedenis en talen en ik zat altijd met boerenkinderen in de klas. En in Den Haag ook, maar daarna ging ik naar de HBS en dat... toen viel het een beetje weg.
- IV De HBS in Den Haag?
- TvR Ja
- IV Was dat een gelukkige tijd?
- TvR Ja, ja. Ik vond het leuk, het was een leuke school, in de Raamstraat.
- IV Herinnert u zich iets van antisemitisme in die tijd in Den Haag?
- TvR Nee.
- IV Al was het maar de kleinste?
- TvR Nee, nee. Maar kijk, ik ging in die tijd was ik een vroom Joods kind, dus ik ging vrijdagmiddag ging ik van school weg en op zaterdag ging ik niet naar school.

00:09:51

[image 01:09:17.18]

- TvR Maar ik herinner me niks van antisemitisme. Dat wil zeggen, wij hadden een aardrijkskundeleraar, Koperberg heette die, Dat was een Joodse man, maar dat was één van de eerste NSB'ers in Den Haag en die die was eigenlijk een antisemiet. En die had ook... hij was altijd boos op mij en draaide m'n oren om onder het uitroepen van 'Kreng' en dergelijke scheldwoorden.
- IV Een antisemitische Jood?
- TvR Ja. Nou dat kan.
- IV Ja.
- TvR Hij was een fascist en dat heeft hij ook openlijk beleden.

00:10:48

[image 01:10:12.04]

- IV Zag u meer dingen om u heen van verscheidend opkomend fascisme?
- TvR In die tijd eigenlijk niet. In die tijd eigenlijk niet. Later wel natuurlijk want in het begin van de dertiger jaren dan zag je het wel. Je had crisis en de verschijnselen die gaan dan gepaard met opkomst van het fascisme in Duitsland. En ik ging me daarvoor interesseren. Ik was lid van de Joodse Jeugdbeweging, ik had geen idee van politiek in die tijd. De enige politiek die ik wist dat was de geschiedenis van de Joden.

00:11:47

[image 01:11:08.22]

- TvR Maar ik heb me toen verzet tegen dat de Joodse bevolking, chabutsim (...?) in Israel, toen Palestina, de Arabieren weggejaagd hebben en zij hebben het land ontgonnen, ze hebben daar heel goed werk verricht, maar ik zei 'het is niet eerlijk dat we die Arabieren wegjagen, want het is net zo goed hun land.'
- IV Dat zei u in dertiger jaren?
- TvR Ja, en dat heeft geleid tot een rel. En ik ben geroyeerd als zijnde communist. Terwijl ik niks wist daarvan.
- IV Uit die Joodse Jeugdbeweging?
- TvRJa.

00:12:44

[image 01:12:04.06]

- TvR En toen ben ik me een beetje gaan interesseren ervoor... Nou ja, kijk ik dacht 'communisten', ik huilde tranen met tuiten want ik dacht 'dat zijn mensen met een pet op en een bom in hun zak enzo'. Zo primitief dacht ik toen. Maar toen heb ik wat gelezen en ik kreeg toen ook wel connecties met linkse mensen, onder andere met Eddie Andries (...?) en Polak enzo.
- IV Maar uw vader en moeder waren eigenlijk geen politiek geïnteresseerde mensen?
- TvR Helemaal niet, helemaal niet. Als ze nu zouden leven, zouden ze misschien telegraaflezers zijn, weet je wel ,dat soort.
- IV Een rechtse krant?
- TvR Ja...
- IV Ja. Dus niet observateurs van wat er in de wereld gebeurde?
- TvR Nee hoor, nee.

00:13:43

[image 01:13:00.12]

- TvR Nee. Ze waren gefocust op wat er met Joden gebeurde.
- IV In Duitsland?
- TvR Ja.
- IV Kwamen daar berichten van door in de familie, wat er in Duitsland...?
- TvR Ja natuurlijk ,want we werden geconfronteerd met emigranten.
- IV Kwamen er ook vrienden enzo over uit Duitsland?
- TvR Nee
- IV Maar wel berichten van hoe het daar ging?
- TvR Wel berichten ja.
- IV En daar werd aan tafel over gesproken of werd dat weggeduwd?
- TvR Dat werd een beetje weggeduwd, maar ik pakte dat enorm op. Ik ging toen in Rotterdam in het Joods ziekenhuis werken als leerling-verpleegster en in die tijd heb ik het politieke echt ontwikkeld ook. Ja.
- IV We zijn dan een eind in de dertiger jaren?
- TvRJa.

00:14:46

[image 01:14:01.07]

- IV Ja. Dan...
- TvR Nou laten we zeggen midden dertiger jaren hè. En toen kwam de Spaanse burgeroorlog en ik was daar door getroffen dat er wereldwijd een solidariteit was met de Spaanse regering die dus kort aan de macht was en het volksfront (?) die probeerde het land een beetje op te peppen. Nou toen kwamen dus vooral mannen naar Spanje

toe en een enkele vrouw, een arts en misschien nog een paar verpleegsters en toen dacht ik 'nou dat kan ik ook'.

IV Gingen mensen uit uw omgeving ging u daardoor ook of was u een trekker?

TvR Ik was een trekker ja.

00:15:48

[image 01:15:00.05]

TvR En ik weet nog goed dat ik, nou ja ik werkte toen al voor hulp aan Spanje en in het ziekenhuis heb ik met mijn collega leerling-verpleegsters hebben we mutsen en sjaals gebreid voor de soldaten aan het front. En zulk soort dingen deed ik en ik heb geld verzameld. En toen heb ik me opgegeven bij de Commissiehulp van Spanje. Dat was een heel brede organisatie, die een sociaal-medische afdeling hadden en die stuurden artsen en verpleegsters uit.

IV En niet perse communistische organisatie?

TvR Nee helemaal niet.

IV Een heel brede organisatie?

TvR Ja.

00:16:44

[image 01:15:54.01]

TvR Het was (...?) Schrijver was daar de secretaris en later (...?) Sajet

IV Ben

TvR Ben, mijn oom Ben.

IV Ben Sajet?

TvR Ja ik zei altijd 'Oom Ben' tegen hem. Nou dat was beslist geen communist, hij was sociaaldemocraat maar van het goede soort. Nou...

IV Want het ging al slecht tussen socialisten en communisten in het algemeen?

TvR Nou er was wel kritiek over en weer ja. En het was niet makkelijk voor mij om uitgezonden te worden, want ik was derdejaars leerling verpleegster, ik had dus geen diploma. En Dokter Schrijver die wilde me niet uitzenden, die zei 'Nee u bent niet gediplomeerd zuster'.

00:17:47

[image 01:16:54.11]

TvR Ik zei 'Oh maar ik heb ook nog een diploma apothekersassistente'. 'Oh ja' zei hij, 'nou dan kan het wel'. En toen kreeg ik bericht dat ik binnen zeer korte tijd naar Spanje kon, toen heb ik mij bij de directrice gemeld en ontslag gevraagd, (...?) toen zei ze 'Nou zoiets krankzinnigs heb ik nou nog nooit gehoord'. (lacht) Nee dat... Ze heeft me een week lang aan het lijntje gehouden en zei toen 'Nee dat kan niet, maar we ontslaan je met 6 weken, want dat kunnen wij niet dulden'.

IV Ontslag nemen om naar de oorlog te gaan?

TvR Ja. Ik wilde dus spoedontslag.

IV Jaja.

TvR Maar dat vond ze heel krankzinnig.

IV Nederland was onder een conservatieve regering hè?

TvR Jazeker.

00:18:45

[image 01:17:50.10]

IV Colijn?

- TvR Ja
IV Die weigerde elke hulp aan Spanje?
TvR Ja. De paspoorten die werden uitgeschreven, hè die als je een paspoort vroeg, dan kreeg het een stempel 'niet geldig voor reizen naar Spanje'. Maar omdat wij officieel door 'Hulp aan Spanje' waren uitgezonden, dus eigenlijk dat we in dienst waren van 'Hulp aan Spanje' kregen wij blanco paspoorten. Wij zijn dus met, wij dat zijn dus zes verpleegsters en een verpleger, met toestemming van de Nederlandse regering naar Spanje gegaan.
IV Met toestemming van de Nederlandse regering?
TvR Ja. En er was nog een zuster uit Rotterdam, Jenny Timmerman, die was getrouwd en haar man is als vrijwilliger naar Spanje gegaan, is daar gesneuveld en is postuum zijn Nederlanderschap kwijtgeraakt.

00:19:48

[image 01:18:50.24]

- TvR En dus zij ook, omdat ze met hem getrouwd was.
IV Wat wonderlijk omdat de Nederlandse regering vond het goed dat u naar Spanje vertrok?
TvR Ja
IV (...?)
TvR Ja
IV Dat had ik nog niet gehoord, dat is niet vaak voorgekomen.
TvR Nee dat was echt die mensen die door 'Hulp aan Spanje' zijn uitgezonden die hebben over het algemeen dus niet hun Nederlanderschap verloren. Ik ben in Spanje getrouwd met een Nederlandse arts die op eigen houtje is gegaan, die niet door de commissie is uitgezonden. En die heeft zijn Nederlanderschap verloren en dus ik ook.
IV Want zo ging dat
TvR Zo ging dat. Maar van de Nederlandse regering, weet je wat leuk is?

00:20:46

[image 01:19:46.19]

- TvR Nederland is het eerste land geweest wat Franco erkend heeft en nog voordat de burgeroorlog afgelopen was, dat weet bijna niemand.
IV Oh
TvR Ja
IV Onder Colijn?
TvR Was dat Colijn toen nog, dat weet ik niet?
IV Ja dat moet Colijn zijn geweest.
TvR Maar ik vond het allemaal heel erg, want vroeger mocht je stemmen als je 23 was, en toen ik terugkwam uit Spanje was ik 23 maar ik mocht niet stemmen, want ik was stateloos
IV En was het nog op andere manieren gevaarlijk om stateloos te zijn?
TvR Ja, op een gegeven moment moesten die stateloze Joden uit het kustgebied weg en wij woonden toen in Vlaardingen, dus ik zou eigenlijk moeten verhuizen.

00:21:52

[image 01:20:49.17]

- TvR Maar toen is mijn man die is naar Amsterdam gegaan, die is hier bij de Ortskommandant geweest, die er niks mee te maken had hoor, en hij zei 'Kijk dit is een schandaal en dit berust op een vergissing en als u me nu een briefje geeft voor de

- burgemeester van Vlaardingen', die overigens een NSB-er was, 'dan komt dat wel weer in orde'. En die man was zo overdonderd, die heeft dat briefje gegeven (lacht).
- IV Waar kwam u terecht in Spanje?
- TvR In Andasete (?) maar ik ben toen geplaatst met die 6 anderen in Ontignente (?) in de provincie Valencia, daar was een hospitaal van de tweede internationale, dus.

00:22:48

[image 01:21:44.05]

- TvR En daar kwamen we midden in de nacht aan en we spraken helemaal geen Spaans, we konden alleen een vuist maken en zeggen '*non passeran*', 'de fascistten komen er niet door'. En verder niks. En we kwamen toen midden in de nacht in een klooster, dat was dus het hospitaal, moest dat worden er waren drie Spaanse verpleegsters en die vingen ons op en die zeiden '*Ay che simpatica*' (?) '*Ay che simpatica*' en dat betekent 'Wat een aardige meisjes'. Maar ik dacht 'O god', simplificerend hè, 'Jaja, sisi' zei ik '*Partido socialista, partido comunista*' en ze hebben zich bescheurd van het lachen. (lacht) Ja ja.

00:23:49

[image 01:22:42.09]

- TvR Ik heb later, heb ik in Londen nog één van die mensen teruggezien en die zei (wijst) 'la simpatica' (lacht). Ja.
- IV Was u, was het in het begin van de Spaanse burgeroorlog dat u ging of was het al flink op gang?
- TvR Die was al flink op gang, in april '37 zijn wij gegaan.
- IV Oja, in '36 begon het.
- TvR Ja. En we waren niet zo gelukkig in dat hospitaal dat was helemaal ingericht, dat was een klooster, en wij waren de enige gediplomeerden, ik telde dan nog mee als gediplomeerd, en er kwamen iets van 20 geloof ik Poolse-Joodse meisjes uit Antwerpen en Brussel, die hadden een cursus EHBO gedaan en de meeste hadden een man aan het front.

00:24:51

[image 01:23:41.20]

- TvR En wij waren de enige geschoolde krachten. Voor 1200 gewonden. En we hebben ook geen idee van hoe het was in de oorlog. Ik herinner me nog dat er dus bedden opgemaakt met lakens en dan op een nacht kwam er een transport met 1200 mensen die waren dagenlang onderweg geweest van het front, die waren gewond, verluist, sommige heel erg ziek. Nou wat moesten we doen, nou vooruit in de bedden leggen hè. En de volgende ochtend wilden we de bedden verschonen en de mensen verschonen en dan hadden we geen schone lakens meer.

00:25:50

[image 01:24:38.19]

- TvR We hadden ook geen idee hoe je met dingen om moest gaan. De omroepen die ging met tamtam door het dorp en die riep de vrouwen op om de mensen in het hospitaal te helpen. Ik kwam op een zaal te werken met ongeveer 40 patiënten, allemaal hoofdwonden, weggeschoten kaken, ogen, dat was een erge confrontatie natuurlijk. En er kwamen twee vrouwen helpen uit het dorp, ja wat kan je ze laten doen, en ik moest ondertussen met een dokter die een beetje gebroken Frans sprak, visite maken.

00:26:44

[image 01:25:30.00]

TvR Nou ik heb ze geleerd; temperaturen hèn, nou toen hebben dat die mensen gedaan. We hadden twee thermometers en ik heb ze geleerd; nou dan moet die zo onder de arm en dan moet u eventjes wachten en dan moet je het op die lijst aanvullen hèn. Nou ze zeiden dat ze het begrepen hadden. En ik ging met de dokter de visite maken en die dokter was een smeerlap, die smeedt alle dingen op de grond enzo. En ik probeerde in een beetje Frans/Spaans te zeggen dat hij het in een bekkentje moest doen, want ik vond het vies. En hij deed dat niet, hij zei dat Voltaire zo mooi Frans schreef.

00:27:45

[image 01:26:29.04]

TvR En toen werd ik kwaad en toen zei ik in het Nederlands 'Als je nou verdikkeme niet doet wat ik zeg, dan ga ik weg'. En dat heeft geholpen. Na enige tijd ging ik kijken hoe het met mijn dorpsvrouwen ging, nou de ene was naar huis gegaan want die had honger, en de andere mens die had, ik weet niet meer wat het was 38.2, want dat was het eerste dat ze gezien had, nou bij nader onderzoek bleek die vrouw een analfabeet te zijn en die had precies nagedaan (maakt gebaar tekenen) op die lijst...

IV Want analfabetisme was algemeen in Spanje.

TvR Ja

IV Spanje lag achter?

TvR Ja heel erg achter. Maar dat waren de moeilijkheden waar we mee te kampen hadden waar we helemaal niet op gerekend hadden.

00:28:44

[image 01:27:25.07]

TvR Ja. Met woordenboeken hebben we dan bijvoorbeeld opgeschreven 'sla de thermometer af' en dan hebben we geschreven 'sla de thermometer stuk'. Dat hebben ze gelukkig niet gedaan, dat was ook niet de bedoeling (lacht). Ja.

IV Veel miscommunicatie tussen...?

TvR Ja, ook met patiënten. Patiënten waren heel dankbaar, maar het was natuurlijk een militair hospitaal en degene die licht gewond waren die mochten het dorp in. Dus op een avond toen kwam één van die mannen naar me toen en hij had een wond geloof ik dus hij had zo'n gipsen ding (maakt gebaar bij arm). Dus hij zat tegen me aan te praten, ik ze 'Ja het is goed hoor, er moet nu een thermometer hier' en toen ging ik temperaturen.

00:29:46

[image 01:28:25.07]

TvR Nou nog wat praten, ik zei 'nee die thermometer', nou hij verdween met die thermometer en kwam 's avonds om 10 uur thuis met die thermometer (lacht). Ja.

IV Hoeveel, hoe was de verhouding toen aan het front, ging het goed, ging het slecht voor de regering?

TvR Toen ging het nog wel aardig goed, er waren grote veldslagen en waren vooral de inter-brigade erg goed, gedisciplineerd is opgetreden.

IV De internationale brigade?

TvR Ja hoor, ja.

IV Want dat moet ook een chaos geweest zijn met al die talen?

TvR Nou ja, vrij gauw leerden ze een beetje Spaans, een paar woorden en dan ging dat wel. Ja. En ik ben van Ontignente uit via Ambasete in een hospitaal voor interbrigade terechtgekomen.

00:30:52

[image 01:29:28.09]

TvR En wel in het Hollandse hospitaal, in Villaneu (...?) en de Spaanse regering heeft toen hospitalen ingericht naar landstalen, want dat was bevorderlijk voor het herstel. En er was dus ook een Hollands hospitaal met veel Hollands personeel en een Hollandse arts en een Hollandse administrateur.

IV En Hollandse gewonden?

TvR En Hollandse gewonden, maar ook Spanjaarden hoor en Duitsers zaten daar. En een jonge Poolse arts die zat er ook.

IV Hoeveel Nederlanders zouden er gegaan zijn?

TvR Ongeveer 700.

00:31:45

[image 01:30:19.16]

IV 700

TvR Ja en daarvan is de helft gesneuveld. En van die helft die overgebleven is, zijn in de bezetting in de kampen en in de illegaliteit ook weer de helft omgekomen. Dat was heel bitter. Ja

IV Ja. U bleef in het Nederlandse hospitaal?

TvR Ja totdat Franco dreigde door te stoten en het kamp in tweeën te delen. Toen zijn we geëvacueerd en toen kwam ik terecht in Moja in Catalonië, ook in een hospitaal. En daar ben ik gebleven totdat we terug moesten.

00:32:44

[image 01:31:16.03]

TvR Op een gegeven moment in 1938 heeft de (...?) in de non-interventiecommissie besloten dat alle buitenlandse troepen aan beide zijden, dus aan de kant van Franco en aan de kant van de regering, de wettige regering, terug moesten. De regering heeft zich daaraan gehouden, Franco niet. En dus de interbrigade moest terug, die werd ontbonden. Ja. Er was een grote afscheidsparade, een mars, in Barcelona, waaraan ik heb deelgenomen met Noortje (...?).

00:33:45

[image 01:32:14.13]

TvR En dat was heel aan (...?) en daar heeft de Ambassionaria (?) ons toegesproken en gezegd dat er een tijd zou aanbreken dat we met nou ja met liefde zouden worden ontvangen en dat we de Spaanse nationaliteit zouden krijgen. Dat waren profetische woorden, ik heb het later tegen haar gezegd, maar daar komen we nog wel op...

IV Ja. Dus de laatste dagen in Spanje waren in Barcelona?

TvR Ja. Eigenlijk in San Feliux de Guixols, in een dorp in de noorden van Barcelona. En ja, toen zijn we dus geëvacueerd en toen moesten we aan de Franse grens een commissie van de Volkenbond passeren, die hadden iets opgeschreven.

00:34:48

[image 01:33:14.18]

IV Wat schreven die op?

TvR Nou naam en toenaam en nationaliteit en geboortedatum om te verifiëren dat we allemaal teruggingen.

IV Was er nog om u heen gevoel dat de wettige regering de oorlog zou kunnen winnen op dat moment?

TvR Nee we vreesden van niet. Ook al omdat er zoveel maatregelen waren die de regering getroffen had, er was een hongersnood in Spanje erger dan de Hongerwinter hier. Terwijl vrienden van mij die met vakantie in de Pyreneeën waren het daar niet uit hielden van de stank van de wagons met rottend voedsel.

00:35:50

[image 01:34:14.12]

TvR En wij hadden niks te eten.

IV Die wagons stonden aan de grens?

TvR Ja de mochten er niet door.

IV Van wie niet?

TvR Van die non-interventiecommissie.

IV Waar kwamen die vandaan, uit Rusland, die wagons?

TvR Die wagons? Nee uit Frankrijk denk ik

IV Ook uit Frankrijk.

TvR Ja

IV Omdat, ik heb altijd geleerd dat Frankrijk en de westerse mogendheden zich nauwelijks bezighielden met die oorlog.

TvR De westerse mogendheden, dat klopt. Frankrijk in het begin wel, maar later niet meer.

IV Oh. Verloor u vrienden in de oorlog?

TvR Ja.

IV Wie?

00:36:50

[image 01:35:12.06]

TvR Nou jongens die gesneuveld zijn, maar ik heb ook goede vrienden eraan overgehouden, Krijn Breur die heel erg gewond was.

IV Krijn Breur?

IV Ja. Die had een kogel dwars door zijn rug gekregen dat zijn ruggenmerg was aangedaan en hij was helemaal verlamd. En ik had gehoord dat hij in een ziekenhuis in Barcelona was. En ik was in Boja en toen heb ik gevraagd of ik een dag vrij kreeg om in Barcelona mijn broertje te zoeken hè, we zeiden altijd 'we zijn broer en zus'.

00:37:52

[image 01:36:11.20]

TvR En toen ben ik allerlei hospitalen afgesjouwd en nee hij was er niet. En toen kwam ik in op het laatst in een hospitaal, een Spaans hospitaal, het was een vroeger weeshuis, Roselina de Berribas (?) en daar was hij. Maar hij kon zich niet bewegen, alleen zijn hoofd.

IV Hij moet jong geweest zijn?

TvR Ja hij was jong. Ik denk dat hij 2-23 was. En...

IV U kende hem vanuit Nederland al?

TvR Nee vanuit Spanje.

00:38:45

[image 01:37:02.11]

TvR En hij zei dat hij het eten niet kon eten, dat hij rijstebrij wilde. En ik had een pakket gekregen van die vrienden die in de Pyreneeën waren, die hadden een pakket gestuurd. En dat ben ik gaan halen en daar zat in: een blikje melk, rijst, suiker, jam geloof ik , nou nog een paar dingen. En toen ben ik op weg naar Boja teruggegaan naar dat hospitaal en daar was Trijn Hulleman ondertussen gekomen om hem te verplegen. Trijn Hulleman was een Hollandse verpleegster waar hier in de Aker in ons dorp een laan naar genoemd is. En Trijn zei 'Ja ik ben wanhopig want hij wil alleen maar rijstebrij'. Ik zei 'dat heb ik'.

00:39:51

[image 01:38:05.21]

TvR Dus ik heb die blikjes melk, suiker en rijst zo aan Trijn gegeven en die heeft dat gemaakt. En Krijn had ontzettende wilskracht: die heeft zich uit zijn bed laten rollen en die heeft geprobeerd met zijn armen te bewegen, dat hij een beetje vooruit kwam. En er was nog een interim pegadist? een verdieping lager, die had een schot in het hoofd gekregen en zijn ogen waren geraakt, dus die was blind. En die nam Krijn op zijn schouder en dan gingen ze samen wandelen, de lamme en de blinde zei Krijn. En Krijn zei hoe hij moest lopen. (lacht) Ja maar Krijn heeft werkelijk ontzettend gewerkt om zich weer een beetje te kunnen bewegen en dat is gelukt.

00:40:54

[image 01:39:06.17]

TvR Ja.

IV Ik ken zijn monument.

TvR Mooi hè? Hij is gefusilleerd. Ja.

IV Ook Krijn kwam terug naar Nederland dus?

TvR Ja, maar later dan wij, want hij is dus eerst nog in dat hospitaal geweest en toen heeft hij nog een poos in Parijs in een hospitaal gelegen, maar later kwam hij met twee stokken vooruit.

IV Waren alle mensen die naar Spanje gingen links of socialist?

TvR De meeste wel, maar er waren dus ook een enkele humanist. We hadden een administrateur, Kick van Kreveld, dat was een ja een kunstminnaar en dat was echt een humanist.

00:42:00

[image 01:40:09.15]

TvR Maar hij heeft Spanje overleefd en is later in de kampen omgekomen, maar hij was iemand die aan het front zat te kijken naar de zonsondergang. Ja.

IV Ja de finefleur (?) van links die de...

TvR Ja waarschijnlijk wel ja.

IV Andere vrienden nog die u zich herinnert uit die tijd?

TvR Oja, ja, maar de meeste zijn nu overleden hè. Ik ben een beetje een eenzame ziel.

IV Daarom vragen we het aan u!

TvR Ja. Nou kijk, één van de koks van ons Hollandse hospitaal die woont in Assen, dat is een hele leuke man. Die is ook 92.

00:43:02

[image 01:41:09.03]

TvR En hij, ja nou loop ik weer een eind vooruit, we hebben dus inderdaad, door de Spaanse regering, toen nog van Aznar, aangeboden gekregen dat we de Spaanse nationaliteit konden krijgen en we hebben dat over het algemeen niet gedaan, omdat Nederland geen dubbele nationaliteit kent. En we wilden niet opnieuw weer... Maar deze man die was zo kwaad op de Nederlandse regering die hem dwars heeft gezeten toen hij terugkwam gewond en wel, dat hij zei 'Ik wil niks met die lui te maken hebben, ik word Spanjaard'.

00:43:55

[image 01:42:00.08]

TvR En hij is Spanjaard geworden, ik zei 'Tonnie hoe kan je dat nou doen? Dan ben je een buitenlander, dan ben je een vreemdeling'. Hij zei 'Kan me niet schelen', 'maar je spreekt geen woord Spaans', 'Nou dat hoeft niet'. (lacht) Dus hij is de enige Inter-Brigadist die de Spaanse nationaliteit heeft. Van ons tenminste, van Nederland.

IV Toen die Inter- brigadisten terugkwamen in Nederland...

TvR Ja

IV Kunt u zich daar iets van herinneren, hoe de sfeer was of hoe de ontvangst was?

TvR Ja.

IV Hoe?

TvR Nou ja ik ben dus apart teruggekomen, ik ben niet met de groep teruggekomen, maar toen werd meteen mijn paspoort ingenomen en we waren stateloos.

IV Waar werd uw paspoort ingenomen? Gewoon direct aan de...?

TvR Nee op het station, in de trein, weet ik veel.

00:44:52

[image 01:42:55.02]

TvR En...

IV Hoe ging dat, kunt u zich... Kwamen er mannen de trein in of?

TvR Nou ik was daar niet bij. Nee.

IV Nee

TvR Ik ben dus met vier verpleegsters teruggekomen

IV Ja

TvR En wij zijn... En wij hadden geen geld toen we uit Spanje kwamen. En de Nederlandse regering is verplicht om gestrande landgenoten te voorzien van geld om terug te reizen, dus wij zijn meteen naar de Ambassade gegaan en gezegd 'nou hier zijn we, we hebben geen geld en we willen terug'. Toen hebben ze ons drie dagen laten terugkomen iedere keer en tenslotte hebben we een treinkaartje derde klas gekregen naar Amsterdam. Geen geld.

IV Nee.

00:45:50

[image 01:43:50.07]

IV U kwam terug in Nederland

TvR Ja

IV Wanneer was dat?

TvR Dat was Sinterklaas 1938.

IV Was er iets veranderd in Nederland als u terugkwam uit Spanje?

TvR Ja misschien wel ja. Ja we waren dus... Kijk wij, de Inter-brigadisten en de mensen die naar Spanje gingen die waren ervan overtuigd dat als de Spaanse regering zou verliezen, dat de Tweede Wereldoorlog een feit was. En toen ik dus terugkwam, mijn man was al terug, ja toen was dat een beetje een grimmige vooroorlogse tijd.

00:46:57

[image 01:44:54.10]

TvR Een diepe crisis, veel werkloosheid, mensen moesten stempelen, de NSB kwam op.

IV De nationaalsocialisten

TvR Ja. En ik ging meteen ja ik rolde meteen eigenlijk weer in het verzet. Ik had contact met Duitse immigranten en daar heb ik voor gewerkt.

IV Duitse immigranten, Joodse immigranten en socialisten en communisten die naar het neutrale Nederland vluchtten?

TvR Juist. En die voor een groot deel illegaal waren.

00:47:51

[image 01:45:46.12]

TvR En die moesten dus een onderkomen hebben en bonnen hebben, want ze hadden geen papieren.

IV Want als die gepakt zouden worden?

TvR Nou daar heb ik dus wel een voorbeeld van. Dat was bijvoorbeeld Werner Stertzenbach, die is in 33 uit Duitsland gevlucht en die heeft zich dus bij het Algemeen Comité gemeld en die zeiden 'O god jij bent Joods, ga dan maar bij het Joodse Comité want die hebben veel meer mogelijkheden dan wij'. En dat heeft hij gedaan en toen is hij geplaatst in het werkdorp Wieringen [Wieringermeer] en daar heeft hij geleerd voor metselaar, daar is hij heel trots op geweest.

00:48:51

[image 01:46:44.01]

TvR Maar de bedoeling was dat ze twee jaar dan een opleiding kregen en dat ze daarna zouden emigreren. Maar Werner wilde helemaal niet emigreren, want hij zei 'zodra Hitler weg is, ga ik terug naar Duitsland'. Nou maar ze hadden geloof ik een paspoort voor Bolivia voor elkaar, hij zei 'Nee dat wil ik niet'. En toen is hij als ongewenste vreemdeling het land uitgezet, naar België. En toen is hij dezelfde dag teruggelopen naar Nederland, maar hij had geen papieren meer, hij was dus illegaal. Toen heeft, toen heeft hij een poos als illegale Duitser daar geleefd en... in Rotterdam.

00:49:54

[image 01:47:44.11]

TvR En in Rotterdam... En toen op een zondagochtend hadden ze een bijeenkomst van immigranten en eentje was er niet en toen zei Werner 'Ik zal hem wel even gaan halen'. Toen heeft hij een fiets geleend van de man waar ze die vergadering hadden, maar die had vergeten zijn fietsplaatje te geven. Weetje ... Nou en op de Groene-Hilledijk was dan een politieagent en die zei 'Meneer uw fietsplaatje'. 'Och' zei hij 'Dat heb ik op mijn jas hangen en mijn jas is thuis' (met Duits accent).

IV In Duits accent?

TvR Ja. Toen zei hij 'Niks mee te maken, ik moet dat fietsplaatje zien en anders moet ik u meenemen'.

00:50:51

[image 01:48:39.19]

TvR Nou zei Werner tenslotte 'Als u me meeneemt, ik ben een Duitse immigrant, ik heb geen papieren, dat betekent dat ik opgesloten word'. 'Niks mee te maken' zei die smeris. En hij heeft hem meegenomen en toen is hij een jaar lang in de gevangenis in Rotterdam geweest.

IV Een jaar?

TvR Ja. En toen is hij geïnterneerd in Nieuwesluis...

IV Een werkkamp

TvR Ja dat is, nou een gevangenis van... En daar waren nog meer Duitse immigranten en daar heeft hij het niet vreselijk slecht gehad, maar goed hij was toch van zijn vrijheid beroofd. En toen brak de oorlog uit en toen zeiden die Duitse jongens 'We schrijven ons maar in bij het Nederlandse leger want wij willen wel tegen de fascistten vechten'.

00:51:54

[image 01:49:40.09]

TvR 'Nee er gebeurt jullie niks' zeiden ze. Maar na vijf dagen was de oorlog afgelopen en toen werden ze aan op een presenteerblaadje aan de SE overgeleverd, dus toen kwam hij hier aan de Weteringschans.

IV Gevangenis

TvR En van daar is hij dus na een maand geloof ik, dat weet ik niet precies, teruggebracht naar Essen, waar hij vandaan kwam. En daar heeft hij een jaar in een dodencel gezeten, want hij was een landverrader en weet ik wat allemaal. Maar toen kwamen ze erachter dat hij 'ausgebürgert' was, dus hij was helemaal geen Duitser meer. En dat hij terug moest naar het land van herkomst. Nou dat was Nederland, dus toen is hij eerst naar Groningen gebracht, toen heeft hij daar ook weer in een gevangenis gezeten.

00:53:00

[image 01:50:43.12]

TvR En toen is hij naar Westerbork gekomen en hij was één van de oudste inwoners van Westerbork.

IV Toen dat kamp net openging?

TvR ja.

IV Heeft hij het overleefd?

TvR Ja.

IV Een wonder.

TvR Ja. Hij is vorig jaar gestorven. Maar hij heeft het wel overleefd, hij komt in dit verhaal nog verder voor.

IV Het grote verschil dus tussen de Spanje-gangers en de thuisblijvers was dus dat de Spanje-gangers gevoel hadden komend onheil, meer dan de thuisgebleven Nederlanders die een meerderheid ervan overtuigd waren dat het neutraal zou blijven in Nederland zoals altijd.

TvR Ja ja.

00:53:54

[image 01:51:34.21]

TvR Ja.

IV Ja, dat was een vervelend gevoel eigenlijk?

TvR Het was een rotgevoel ja. En wij Spanje-gangers, om dat woord te gebruiken, wij kenden de Duitse vliegtuigen op ons gehoor: 'Dat is een Messerschmitt en ...'. En in

mei, 10 mei 1940, toen woonden wij in Vlaardingen, toen zeiden we 'Dat is een Junkers, dat is een Messerschmitt', we kenden ze.

- IV Zag u het bombardement?
TvR Op Rotterdam, ja.
IV Wat herinnert u zich daarvan?
TvR Nou ja, heel verschrikkelijk.

00:54:52

[image 01:52:30.21]

- TvR Heel verschrikkelijk. We waren ook min of meer verslagen hè. Dat wil zeggen, we wisten dat het zou gebeuren, maar als het dan op je afkomt, dat is toch heel moeilijk.
IV U kende bombardementen al vanuit Spanje?
TvR Ja.
IV U heeft in Spanje bombardementen meegemaakt?
TvR Ja in Barcelona.
IV Ook Duitse vliegtuigen?
TvR Ja.
IV Ja. Dus de Tweede Wereldoorlog begint.
TvR Ja
IV En u woont in Vlaardingen, met uw man
TvR Ja, mijn man was niet Joods.
IV Nee. Had u steeds het gevoel dat er veel verschrikkelijks stond te gebeuren?

00:55:59

[image 01:53:35.07]

- IV Want dat is altijd moeilijk te vragen, want achteraf is er natuurlijk... Ik probeer steeds te vinden wat de mensen op het moment zelf dachten wat altijd heel moeilijk is, lijkt mij, om je te herinneren omdat er achteraf zoveel duidelijk is geworden. Dus...
TvR Nou ja, we wisten wel wat er gebeuren ging. We wisten wat er in Duitsland gebeurd was, we wisten wat de *Kristallnacht* betekende, we hebben dus met mensen gesproken die uit Duitsland gevlucht zijn, nou dat was niet leuk.
IV Want het algemene gevoel in Nederland was steeds maar dat het wel mee zou vallen.
TvR Dat het wel mee zou vallen ja.
IV Klopt dat?
TvR Ja dat klopt. En dat is een van de moeilijke dingen ook, waardoor het verzet moeizaam op gang kwam.

00:56:57

[image 01:54:30.17]

- TvR Omdat de mensen 'je overdrijft een beetje en zo erg zal het wel niet zijn'. En dat de mensen er naast gingen staan, wat ik noem 'ernaast staan'. En zich niet bemoeiden met wat er gebeurde, dat ze het niet wilden aanvaardden.
IV Dat ze wegkeken.
TvR Ja precies. En ik beweer altijd dat dat het opmarsgebied is geweest van de fascistten. Ja zeg ik het duidelijk genoeg?
IV Heel duidelijk. Het niet willen zien?
TvR Ja. Hoewel in Vlaardingen waren we gedeeltelijk verwend, want dat was de bakermat van de Geuzen.

00:57:59

[image 01:55:30.05]

TvR Die zijn in Vlaardingen ontstaan.

IV Oja?

TvR Ja gek hè?

IV En daar pas vandaan naar Brielle. Een opstandige hoek van het land?

TvR Ja.

IV Vlaardingen en Rotterdam?

TvR Ja en misschien was dat ook radio Oranje wat daar een rol heeft gespeeld, want er zaten natuurlijk overal Oranjegezinde mensen.

IV En veel arbeiders?

TvR Ja middenstanders. Arbeiders dat is eigenlijk later pas gekomen. Vissers waren het.

IV Vissers?

TvR In Vlaardingen ja. Ja er waren enkele fabrieken, er was een fabriek van Hollandia bijvoorbeeld.

IV En merkte u iets, in Vlaardingen was er wel wat van verzet tegen?

00:58:53

[image 01:56:21.24]

TvR Ja maar het ging een beetje onhandig, want dan riepen ze 'Oehoe heb je het gehoord aan radio Oranje?', tegen de buurvrouw aan de overkant. Toen heeft mijn man gezegd 'Dat moet je niet over praten, je moet het doen, maar er niet over praten'. 'Oh maar zij is betrouwbaar', 'Ja maar die ertussen zitten niet'. En er zijn toen erg veel mensen opgepakt.

IV Was het bijna zo'n gevoel, heb ik wel eens gedacht zelf, bij de Spanje-gangers, van 'nou heb je de poppen aan het dansen, we hebben het toch altijd gezegd' ofzo. Een soort, het klinkt bijna raar, maar gelijk krijgen?

TvR Ja dat hadden we...

IV Over zoiets verdrietigs?

TvR Ja ik weet nog goed met Pasen 1940 toen hadden we bezoek van de voorzitter van het Ziekenfonds.

00:59:54

[image 01:57:21.05]

IV Dus dat was het akelige gelijk krijgen?

TvR Ja walgelijk.

IV Ja.

TvR Ben ik een beetje chaotisch bezig?

01:00:51

[image 01:58:15.22]

IV Integendeel.

TvR Oh.

IV Een enorme rechte lijn. De Tweede Wereldoorlog komt op gang, het verzet om u heen is amateuristisch?

TvR Van de Geuzen wel ja. In het begin zeker, later ging dat wat beter. En het idiote was, de artsen in Nederland die waren bijna allemaal heel goed, die waren gewoon antifascistisch. Behalve in Vlaardingen. Die werden allemaal lid van de Artsenkamer, op drie na.

01:01:48

[image 01:59:10.00]

TvR En er was een vergadering daarover en toen heeft mijn man ze toegesproken, 'Nee wij worden lid van de Artsenkamer. En jij moet je mond houden, want jij hebt een Joodse vrouw'.

IV Dat zeiden ze?

TvR Hij zei 'Ik houd mijn mond niet. En juist daarom.'. Ja dat is de enige plaats in Nederland waar de artsen 'en bloc' lid zijn geworden van de artsenkamer.

IV De nieuwe fascistische organisatiestructuur?

TvR Ja

IV Ja bijna gildeachtig.

TvR Ja

IV En hoe zat het met Joodse vrienden om u heen?

TvR Het speelde eigenlijk geen rol. Onze vrienden waren antifascisten en het Joods zijn speelde geen rol.

01:02:58

[image 02:00:17.09]

TvR Ik ben trouwens in 1936 per deurwaarder uitgetreden uit de Joodse gemeente, want voor mij was en is Joods zijn niet een kwestie van rassen, maar van geloof. En aangezien ik niet meer geloofde ben ik voor 5 gulden, dat was heel veel want ik verdiende 12 gulden in de maand, uitgetreden uit de Joodse gemeente.

IV Maar zo dachten de fascistten er niet over?

TvR Nee nee en de Joodse gemeente ook niet hoor.

01:03:42

[image 02:00:59:05]

TvR Want heel veel later in 1957 kwam er ineens iemand van de Joodse Gemeente en die zei, nou ja, dat hij mij weer lid maakte van de Joodse Gemeente. Ik zei 'Nee, de reden waarom ik uitgetreden ben destijds die geldt nog altijd. Toen zei hij 'En ik zal u bewijzen dat u een Joods hart heeft', toen zei ik 'Nou daar ben ik benieuwd naar'. Hij zei 'Nou stel dat u een gulden heeft om weg te geven en er is iemand van het Leger des Heils aan de deur en iemand van de Israt tan jedet (?), dat is een Joodse..., aan wie geeft u die gulden?'. Ik zei 'aan de havenstakers!'. (lacht) Hij was heel boos.

IV Hij was boos?

TvR (lacht) 'Dat meent u niet' zei hij. Ik zei 'Ja hoor'.

01:04:53

[image 02:02:07.21]

TvR Ja. Nou zo eentje was ik, ben ik nog een beetje.

IV Hoe ging het met u in de oorlog, om even, dat is heel...

TvR Nou ik ging door met verzet, met een Duitse groep. Ja

IV Met een Duitse groep?

TvR Ja. En op een gegeven ogenblik om precies te zijn 23 november 1942 werden wij gearresteerd en naar Scheveningen gebracht.

IV En wat deed die groep?

TvR Die groep nou die zorgde voor onderkomen en die heeft illegale papieren verzameld en naar Duitsland gedirigeerd via via.

01:05:52

[image 02:03:04.12]

- TvR En bonkaarten, dat soort werk. Klein werk.
IV Maar belangrijk?
TvR (...?) En mijn man die zat in een ander groep, in een verzetsgroep, meer militair geschoeid, met dokter Gerrit Kastein. [Gerrit Willem Kastein]
IV Wie?
TvR Dokter Gerrit Kastein en Krijn Breur ook. En Krijn is op weg naar ons gearresteerd, maar hij heeft nooit iets..., hij heeft absoluut niet doorgeslagen. Alleen hebben ze bij huiszoeking in zijn huis een pasfoto van mij gevonden.

01:06:47

[image 02:03:57.12]

- TvR En dat hebben ze heel juist geïnterpreteerd dat zijn vrouw voor mij een illegaal persoonsbewijs zou maken, en daarom zijn wij gearresteerd. Naar Scheveningen gebracht.
IV Wacht even hoor, (...?) (onderbreking ivm apparatuur)
IV We gaan even terug, pardon, de verzetsgroep deed valse persoonsbewijzen, bonnen, wat contacten met drukkers, hoe werden die gemaakt of...?
TvR Ja nou ja...
IV We gaan even stoppen.

01:07:52

[image 02:04:59.16]

File 2

00:00:00

00:56.17

[image 03:00:46.22]

- IV Als ik het goed begrijp zat u vlak voor de oorlog, voor het uitbreken van de oorlog van Nederland, dus 1939, in een groep van Duitse..., een ondergrondse Duitse groep die papieren regelde.
TvR Ja
IV En als ik het ook goed begrijp dan zette zich dat eigenlijk aan het begin van de oorlog gewoon voort?
TvR Dat ging door ja
IV Wat veranderde er?
TvR Nou dat het moeilijker was om een onderduik voor ze te vinden. Dat was moeilijker, maar op de een of andere manier lukte dat altijd.
IV Ja. Waar vond u die onderdaken?
TvR Ja dat ging via via.

00:01:52

[image 03:01:40.20]

- TvR En waar je erg alert op moest zijn was dat je de conspirativiteit in de gaten hield. Hè dat je dus oplette dat er niet gepraat werd. Dat was echt heel belangrijk.
IV Het grootste gevaar

TvR Ja want als je opgepakt werd dan moest je niet kunnen vertellen wat er gebeurd was
IV En dat betekende dat u onderdak zocht voor personen of ook soms voor families?
TvR Nou meestal voor personen ja. Voor families eigenlijk niet.
IV Kinderen ook?
TvR Nee
IV Personen?
TvR Ja
IV En altijd Duits?
TvR Ja.
IV Waar kwamen die mensen dan terecht?
TvR Bij connecties

00:02:57

[image 03:02:42.18]

IV Laat ik zeggen; wat voor mensen in wat voor circuit doken die mensen onder? Was dat op het platteland, was dat in de stad?
TvR In de stad
IV In de stad
TvR In de stad.
IV Ik zou als leek zeggen...
TvR Dan val je het minste op, op het platteland is dat moeilijk. Dat wil zeggen, later zijn dus erg veel Joodse kinderen in Friesland ondergedoken geweest en mijn ouders zijn ook in Friesland ondergedoken geweest. Maar mijn Duitse immigranten die heb ik in de stad ondergebracht.
IV Hoeveel zou er onder hebben gebracht? Weet u daar iets van?
TvR Dat weet ik niet. In getallen ben ik niks.
IV Maar waren dat er 4 of 5 of meer?

00:03:53

[image 03:03:37.04]

TvR Meer.
IV Ja. Tientallen misschien?
TvR Ja vast wel ja.
IV Ja. Die doken dus onder in de stad en konden die zich dan in de stad bewegen?
TvR Dat deden ze wel ja.
IV Maar alleen met valse papieren?
TvR Met valse papieren, en meestal 's avonds.
IV Ja. Wat was het grootste gevaar?
TvR Het grootste gevaar dat was dat je naar je papieren gevraagd werd en die papieren waren niet altijd helemaal goed, vooral in het begin hebben we dat nog niet zo door gehad.

00:04:52

[image 03:04:33.06]

TvR Maar later wel hoor. Ik kan heel goed een vals persoonsbewijs maken.
IV Hoe doe je zoiets?
TvR Dat vertel ik straks.
IV Oké. Dus valse persoonsbewijzen en nog meer valse papieren?

- TvR Vooral bonkaarten natuurlijk. Maar die kregen we nou langs slinkse wegen ook. hè van mensen die al opgepakt waren, dan lieten we die persoonsbewijzen zien, dan kregen we daar bonkaarten. Ja.
- IV Waren er ook valse bonkaarten?
- TvR Nee dat waren echte bonkaarten. Ja. Met een beetje trots vertel ik dat.
- IV Ja ik zie het nog steeds.

00:05:51

[image 03:05:30.07]

- IV Ik ben even persoonlijk geïnteresseerd; uw ouders waren niet politiek?
- TvR Nee
- IV Bij aanvang van de oorlog, had u als dochter zoiets van 'ik heb het je toch altijd...'. Of was er niet zo'n sfeer?
- TvR Nee. Nee zo ben ik niet.
- IV Maar hoe was de sfeer? Verslagen of strijdbaar?
- TvR Van mij verslagen en van mijn ouders wel verslagen ja. Heel verschrikkelijk.
- IV (...?)
- TvR Ja. Hadden we nooit gedacht.
- IV Dat zeiden ze?
- TvR Ja
- IV En u wel
- TvR Ik wel. Maar het komt toch hard aan, hoewel je het verwacht hebt.

00:06:50

[image 03:06:26.16]

- TvR Het is toch, het is een verschrikkelijk iets.
- IV Het is een verschrikkelijke manier om gelijk te krijgen, dat zei u al.
- TvR Ja.
- IV Die groep, hoeveel mensen zaten er ongeveer in uw groep? Uw eigen, als ik het zo mag zeggen, groep waar u deel van uitmaakte?
- TvR Ik weet het niet. Zulk soort dingen daar ben ik niks in.
- IV Nee
- TvR En je hebt altijd maar met een deel van die groep te maken, want hoe minder je contacten hebt, hoe minder je kunt vertellen
- IV Herinnert u zich nog specifieke personen uit die groep?
- TvR Oja. ja.
- IV Waren het altijd linkse mensen?
- TvR Het waren wel linkse mensen ja.
- IV Waren ze Joods?

00:7:46

[image 03:07:20.13]

- TvR Gedeeltelijk, maar dat speelt dan geen rol meer. Net zo min als het voor mij een rol speelt.
- IV Nee maar voor de Duitsers wel, dat is het verschrikkelijke.
- TvR Voor de Duitsers wel ja.
- IV Ja. De groep van uw man
- TvR Ja
- IV U zei die was wat meer militair
- TvR Ja

- IV Wat hield dat in?
TvR Nou ik herinner me dat hij op een keer, dat was nog voor de oorlog, met Krijn Breur en Jarik van Gilzen, langs de nieuwe waterweg ging om te kijken of daar ook militaire doelen waren. Maar we spraken nooit over elkaars werk. Ook niet met elkaar. Een heel enkele keer.
- IV Was dat een onuitgesproken afspraak?
TvR Ja.

00:08:49

[image 03:08:20.14]

- IV Was u vaak bang?
TvR Nee. Ja wel als hij niet op tijd thuis was of zoiets, dan wel. Dan was ik bang.
- IV En al die tijd was hij ook dokter in Vlaardingen?
TvR Ja, huisarts.
- IV Dus een man met een vrij behoorlijke infrastructuur, althans
TvR Ja
- IV Hij kende veel mensen.
TvR Ja
- IV Kon u daar ook van gebruik maken in uw werk, illegale werk?
TvR Ja bijvoorbeeld, er was een vrouwelijke apotheker en daar heeft hij wel spullen bij gekregen enzo, daar had hij wel contact mee. Maar ik weet niet meer hoe ze heet.

00:09:52

[image 03:09:21.05]

- IV Één van de erge dingen van het verzet was wel eens dat de andere mensen, die niet in het verzet zaten, vrij makkelijk konden aanwijzen welke mensen eventueel van het verzet deel uit zouden maken.
- TvR Nou dat weet ik niet, want het hing eigenlijk van je eigen voorzichtigheid af. He als je dus voorzichtig bent in je optreden en in je contacten dan had je daar niet zoveel van te duchten.
- IV Ja. Nog even terug
TvR Ja
- IV U zag het bombardement op Rotterdam vanuit de verte?
TvR Ja
- IV Wat zag u precies?
TvR Rook. Rook.

00:10:51

[image 03:10:18.09]

- TvR En we hoorden het detoneren enzo. Ja het was vlakbij.
- IV En u kende dat uit Spanje
TvR Ja
- IV Had u daar bombardementen van dichtbij meegemaakt?
TvR Ja in Barcelona. Ja
- IV Hoe dichtbij?
TvR Nou vlakbij ja. En we zijn ook beschoten in een trein toen we gewonden geëvacueerd hebben van Villaneuve naar Barcelona toe. Toen zijn we 5 dagen en 5 nachten in een goederentrein geweest en er werd 's nachts ook geschoten.

00:11:51

[image 03:11:15.11]

- TvR Er vlogen vliegtuigen over en dat was wel eng, want dan kon je nergens naartoe.
IV De spoorbaan was een doel?
TvR Ja.
IV Die vliegtuigen, waren dat Spaanse vliegtuigen?
TvR Nee Duitse
IV Altijd?
TvR Ja.
IV Hoe weet u dat?
TvR Dat konden we horen. Messerschmitt en Junkers.
IV Werd de trein geraakt?
TvR Nee want de trein stond 's nachts stil opdat er geen vonken van de locomotief te zien waren. De trein werd niet geraakt.
IV Nee. Hadden de regeringstroepen veel vliegtuigen?

00:12:50

[image 03:12:12.07]

- TvR De regering had heel weinig vliegtuigen, wel afweergeschut.
IV Jaja. U zag nooit eens iets neergeschoten worden?
TvR Niet dat ik me herinner
IV Dus dat was een belangrijke macht in de strijd, de Luftwaffe?
TvR Jazeker.
IV Ja. Nog even een detail: u vertelde van een gevluchte Duitser die op de fiets werd gepakt, vanwege het niet hebben van een plaatje op de fiets...
TvR Ja
IV Hoe weet u dat dat gebeurde zoals het gebeurde?
TvR Dat heeft hij me verteld.
IV Zo heeft hij het zelf verteld?
TvR Ja.

00:13:51

[image 03:13:10.14]

- TvR Ik heb later veel contact met hem gehad.
IV Want hij heeft de oorlog overleefd?
TvR Ja
IV Die, de sfeer in de oorlog, heb ik wel eens gehoord, was aanvankelijk... Laat ik het anders zeggen; aanvankelijk veranderde er weinig, zeiden de mensen altijd. Was dat voor u ook zo?
TvR Nee. Nee ik was me bewust van de ernst van de situatie en wat er uit voort kon komen en van mensen die opgepakt waren enzo. Ja
IV En...
TvR En ik wist dus dat, dat is voor de oorlog geweest dus, dat in Duitsland de eerste concentratiekampen waren opgericht en die waren niet voor de Joden.

00:14:53

[image 03:14:10.20]

- TvR Maar die waren voor de socialisten, de communisten en de humanisten. En ik dacht 'veel tijd hebben we niet, we moeten erop rekenen dat dat hier ook gebeurd'.

- IV Ja. Was er enig idee bij de mensen eromheen, want het is al heel moeilijk als je achteraf weet hoelang de oorlog duurde, iemand zei tegen mij 'We hadden in het begin het gevoel dat het snel zou zijn of weer snel over zou zijn'.
TvR Ja maar ik denk dat dat ingegeven was door de hoop dat het snel over zou zijn.
IV Ah.
TvR Dat denk ik. Want ik weet wel dat, Gerrit Kastein die kwam nog wel eens bij ons, en die zat met mijn man erover te filosoferen en die zei 'het zal best nog wel een tijdje duren'.

00:15:54

[image 03:15:08.24]

- TvR Nou hij heeft het niet beleefd.
IV De groep bleef voortbestaan, tot wanneer? Uw eigen groep?
TvR Mijn groep?
IV Ja
TvR Die bleef voortbestaan tot na de oorlog. Er is dus in de oorlog, het laatste jaar van de oorlog, is een organisatie opgericht, van Duitse immigranten die zich voorbereiden op terugkeer naar Duitsland. En ze zijn ook bijna allemaal terug naar Duitsland gegaan.

00:16:52

[image 03:16:04.04]

- TvR Bijna allemaal, niet allemaal.
IV Nog even over Krijn Breur
TvR Ja
IV Krijn Breur kwam vaak bij u over de vloer?
TvR Ja we waren gewoon heel bevriend uit Spanje nog. En hij had toen twee kinderen, Wim die was een jaar ouder dan mijn Bert en Dunja was een half jaar jonger. En in de gevangenis heb ik met Aard Breur contact gehad, want ik hoorde ineens een baby huilen en toen dacht ik 'O God, ze hebben mijn baby gebracht', want die wilde ik niet meenemen. En toen zei ik tegen die bewaakster 's morgens 'Hoe heet de baby?' en ze zei 'Dunja' en toen wist ik dat Krijn gepakt was.

00:17:57

[image 03:17:06.14]

- TvR En Aad. En toen heb ik later toen ze ook iets van eten kwam brengen gezegd 'Doe maar de groeten van schoonmoeder'. We maakten altijd grapjes hè. En toen heb ik contact gekregen met Aad.
IV Ja. Krijn werd op de fiets op weg naar uw verjaardag
TvR Ik weet niet of hij op de fiets was
IV 22 november, in ieder geval hij werd gepakt.
TvR Hij werd gepakt.
IV Weet u daar iets van, hoe dat ging?
TvR Nee ik weet alleen dat het in Den Haag gebeurd is. Maar hoe enzo dat weet ik niet.
IV Maar hij raakte gevangen?
TvR Ja.

00:18:52

[image 03:18:00.00]

- IV Toen kwam men bij u thuis?

TvR Nee eerst in zijn huis en daar hebben ze dus een pasfoto van mij gevonden. En aangezien wij toch al op een lijst stonden van Spanje-mensen dachten ze 'Ha' en toen hebben ze ons gearresteerd.
IV Hoe wist u dat dat via die foto ging?
TvR Dat wist ik niet, dat heb ik later gehoord.
IV Van wie?
TvR Van Aad.
IV Daar kwam dus een huiszoeking bij u thuis?
TvR Oja.
IV Waren dat Duitsers of Nederlanders?
TvR Allebei. Er waren zes man hoog die ons kwamen arresteren, Duitsers en er waren ook twee Nederlanders bij.
IV Zes man van de Gestapo?
TvR Ja, de SD geloof ik
IV De Sicherheitsdienst?
TvR Ja

00:19:53

[image 03:18:58.17]

IV Zes man en twee Nederlanders?
TvR Ja van die zes man waren twee Nederlanders
IV Maar waren dat geüniformeerde Nederlanders?
TvR Nee
IV Dat waren NSB-ers?
TvR Ja dat zal wel.
IV En geen van allen kende u, dat waren geen bekenden uit de buurt?
TvR Nee.
IV En toen wat gebeurde er?
TvR Toen zijn we naar Scheveningen gebracht
IV U en uw man?
TvR Ja. In een auto. En...
IV Werd er gesproken onderweg?
TvR Nee. Ik geloof het niet.
IV Was het een personenauto of een vrachtauto?
TvR Een personenauto, een grote auto.
IV U zat achterin?
TvR Ja

00:20:55

[image 03:19:58.01]

IV Met uw man?
TvR Ja
IV En er werd niet gesproken onderweg?
TvR Ik geloof het niet
IV Nee. En u kwam in Den Haag?
TvR Ja in Scheveningen. En toen kwam ik in een cel voor 1 persoon met z'n vieren en er stond een J op de deurpost. Dat betekende dat ik nog maar de helft van de rantsoenen, van de karige rantsoenen, kreeg die de anderen kregen.
IV Waarom?

TvR Nou omdat ik Joods was. Er stond een J op de deur. En dat betekent dat je maar de helft van de rantsoenen kreeg.

00:21:53

[image 03:20:53.04]

IV Want men nam aan dat Joden minder aten?

TvR (lacht) Ik weet niet of ze zover gedacht hebben. En de anderen werden iedere dag gelucht en de Joden twee keer in de week. Ja. En er was nog een andere Joodse vrouw in de cel, die was ook gepakt, die was ondergedoken in een bos en op een of andere manier was ze opgepakt. En die was erg bang, maar ik was niet zo bang, ik weet niet, ik vond het allemaal even akelig. En dat is misschien ook wel grappig om te vertellen; we werden gelucht op een binnenplaats en in het midden van die binnenplaats daar stonden struikjes boerenkool. En daar gingen we omheen lopen.

00:22:50

[image 03:21:47.20]

TvR En ik heb nooit meer boerenkoolstronken gezien zonder aan die binnenplaats van die gevangenis te denken. Ik heb ook nooit een stronk boerenkool gekocht, altijd fijngemaakt. Gek hè?

IV Gek, ja.

TvR Ja

IV Er zaten behalve u 3?

TvR We waren met z'n vieren, dus twee Joodse vrouwen, en twee anderen, eentje was een hoertje die met Duitsers had gevreeën en op de een of andere manier, weet ik veel... Nou en ik ben daar ook verhoord op een nacht en dat was afschuwelijk.

00:23:50

[image 03:22:45.13]

TvR Het bleek dus dat ze eigenlijk niks van me wisten, dat kon ik merken aan de manier waarop ze vroegen, maar ik moest toekijken naar de manier waarop ze een oude Joodse man hebben mishandeld. Ze hebben hem geslagen en getrapt en vreselijk...

IV Wie deden dat?

TvR Die SD-ers die mij het verhoor afnamen

IV Duitse SD-ers?

TvR Ja

IV Met hoeveel waren die?

TvR Twee en een secretaresse die alles typte.

IV Er zat een secretaresse bij?

TvR Ja en ik herinner me heel goed, dat die Duitser tegen me zei 'Du Sara' want alle Joodse vrouwen heten immers 'Sara'. 'Du kommst nach Lublin und du gehst durch den Feuerstein'.

00:24:54

[image 03:23:46.23]

TvR Hij wist wat hij zei, maar ik wist het niet, dus ik dacht 'hij vind me een heks die op een bezemsteel door de schoorsteen gaat'.

IV Welke... We zijn dan in 1942?

TvR Ja

IV En hij zei 'u gaat naar Lublin door de schoorsteen'?

TvR (knikt)

- IV En u wist op dat moment niet wat dat letterlijk betekende?
TvR Nee, absoluut niet.
IV Was er dan in die kringen waar u verkeerde nooit over gaskamers gesproken of dat soort verschrikkelijke dingen?
TvR Nee, nooit. Nooit.
IV Dat woord was niet gevallen?
TvR Nee. Ook later niet.

00:25:43

[image 03:24:34.05]

- TvR Wat we wel, ik denk in 44 ofzo hoorde bij geruchten, en daar waren we altijd heel voorzichtig mee, dat ze auto's hadden waar ze gas in lieten.
IV En dat kwam pas in 1944 door?
TvR Ja. Maar de gaskamers niet. Hoewel er mensen zijn die zeggen dat ze het hebben geweten, en in Westerbork helemaal niet.
IV De SD, althans die SD-er, wist het wel.
TvR Ja
IV Dat is belangrijk omdat zo vaak wordt ontkend dat dingen tot lagere echelons doordrongen.
TvR Nou daarom vertel ik dat ook altijd. Ik weet nog, die man die vind me eens heks, 'Du Sara' zei hij 'du fährst nach Lublin durch den Feuerstein'...

00:26:57

[image 03:25:45.06]

- TvR Ik kon me er niks bij voorstellen. Ik was een beetje beledigd.
IV Die man, weet u wie het was, die mishandeld werd?
TvR Nee, nooit meer gezien. Want ik ben toen teruggebracht weer naar de gevangenis, want dat verhoor dat was in een huis ergens in Scheveningen.
IV Dat was niet in de gevangenis?
TvR Nee.
IV Dus u ging in een auto?
TvR Ja.
IV naar een anders huis
TvR Ja.
IV Weet u waar dat thuis was?
TvR Nee.
IV Dat was een dichte auto?
TvR Het was een dichte auto en het was 's nachts.
IV Ja
TvR En toen, ik denk dat het twee dagen daarna was, toen werden alle cellen op de gang van ons opengemaakt en er werd geroepen 'Juden raus'.

00:28:00

[image 03:26:45.21]

- TvR En die andere Joodse vrouw die zei 'Kom ga mee', ik zei 'Ik zal nooit ontkennen dat ik vier Joodse grootouders heb, maar ik heb niks te maken met de rassentheorie van Hitler', dus ik bleef gewoon zitten. En van die mensen die die nacht of die ochtend, dat weet ik niet meer, de ochtend was het denk ik, die op transport zijn gegaan, die zijn in Westerbork in de trein geadministreerd, die zijn niet eens uit de trein gehaald, maar wel geadministreerd want dat moest 'Ordnung muss sein'.

IV Alles moet netjes.
TvR Ja. En die zijn regelrecht naar Auschwitz gegaan, daar is niemand van overgebleven.

00:28:53

[image 03:27:36.14]

TvR Nou en de volgende ochtend hebben ze mij ontdekt en toen heb ik een pak slaag gehad. En toen ben ik in een (...?) ...
IV Een pak slaag gehad?
TvR Ja.
IV Van wie?
TvR Van die bewakers omdat ik niet aan hun bevel had gehoor gegeven.
IV Had u contact met die bewakers anders dan...?
TvR Nee
IV Dat waren Nederlanders?
TvR Ja
IV Nederlandse bewakers?
TvR Ja. En toen ben ik met een dievenwagen naar de Joodse Raad in Den Haag gebracht en toen dacht ik 'Ik moet proberen hier weg te komen'. Maar er was speciaal een Hollandse politieagent daar gestationeerd om op mij te letten.

00:29:54

[image 03:28:34.22]

TvR En het toilet was een verdieping lager. Ik dacht 'O God daar kan ik naartoe en dan smeer ik hem daar', maar hij ging mee. Maar nou ja het was van de hel in de hemel, want ik kreeg daar te eten en ik kon me daar wassen. En de volgende dag ben ik met een Hollandse politieagent met de trein naar Westerbork gebracht, dat wil zeggen, ik weet niet meer of ik naar Beilen of naar Hooghalen ben gebracht, dat weet ik niet meer. En ik weet ook niet meer hoe ik in Westerbork ben gekomen, dat is gewoon weg.
IV Maar nog even terug, want ik...

00:30:46

[image 03:29:25.17]

IV U werd dus van, want we komen hier allemaal nog langs, u werd, 's ochtends ging de cel open en ze ontdekten u en, kan ik zeggen, ze zaten me u in hun maag.
TvR Waarschijnlijk wel, want dat hadden ze niet meegemaakt dat iemand weigert aan hun bevelen te gehoorzamen.
IV Dat kenden ze niet?
TvR Nee
IV Omdat de vrouw die bij u in de cel zat, die Joodse vrouw, stapte wel naar buiten?
TvR Ja die ging braaf weg. Die stakker die heeft het niet overleefd.
IV Heeft u, ik weet dat ik niet naar getallen mag vragen, heeft u enig idee hoeveel mensen dat waren die daar die nacht werden afgevoerd?
TvR Ik heb geen idee, dat weet ik ook niet, want ik weet het niet.
IV Alleen dat ze in Westerbork niet eens de trein uit zijn geweest.
TvR Ja. Dat heb ik dus later gehoord.
IV Van wie?

00:31:51

[image 03:30:27.23]

- IV In Westerbork.
TvR Ja
IV Want u kwam in Westerbork. Wat wonderlijk dat ze u, zeg ik maar zo, van de gevangenis naar de Joodse Raad brachten?
TvR Ja waarschijnlijk omdat ze het... ja dat hadden ze nog niet meegemaakt. Maar ze hebben meteen gezorgd dat er een politieagent op me lette.
IV Met welke bedoeling werd u daar naartoe gebracht?
TvR Ik denk om naar Westerbork gebracht te worden.
IV En waarom moest dat via de Joodse Raad?
TvR Dat weet ik niet. Ik kreeg geen uitleg.
IV Nee.
TvR Hoefde niet.
IV Ze legden niet alles uit wat ze deden?
TvR (lacht) Nee. Nou moet ik nog wat vertellen.

00:32:51

[image 03:31:25.01]

- TvR Als je in Westerbork aankwam uit de gevangenis dan was je een zogenaamd strafgeval, dan had je een cartotheek kaart met een S. En dat betekende dat je zo gauw mogelijk op transport ging. Dus ik had, maar dat wist ik toen allemaal nog niet, maar ik heb me nadat ik een dag daar was, heb ik me ziek gemeld en ik bleek dus een nierbekkenontsteking te hebben, en ben daar opgenomen in het ziekenhuis. Dat was een groot ziekenhuis, het grootste ziekenhuis van Nederland, want die Joden die waren oud en krakkemikkig en er werd geboren en gestorven, alles was er.

00:33:51

[image 03:32:22.19]

- TvR Nou goed, ik lag dus in dat ziekenhuis, ik denk dat ik er twee dagen was, en toen kwam er een jongeman met een pet op en die vroeg iets aan de verpleegster en die wees naar mij. Hij kwam naar me toe en hij zei 'Ik ben Werner Sterzenbach en ik kom je de groeten brengen van (...?)'. (...?) was mijn verbindingsman. En ik schrok me wild, want in Scheveningen wisten ze daar niks van...
IV Verbindingsman
TvR Ja
IV uit de illegaliteit?
TvR Van de groep. En nou ik schijn lijkbleek geworden te zijn en toen zei hij 'Je moet niet schrikken. Ik heb een brief van (...?) waarin hij vraagt, waarin hij schrijft dat jij gearresteerd bent en dat je waarschijnlijk in Westerbork terecht komt en of je kunnen helpen?'

[00:34:58.05]

[image 03:33:22.12]

- TvR En ik heb al jouw kaart uit de cartotheek gehaald dus je bent er helemaal niet. En ik kan een brief uit het kamp smokkelen, zeg maar voor wie. Nou ja hij liet me die brief zien en dat was authentiek dus ik was over mijn schrik heen. En toen zei ik 'Nou mijn jongste zwager, die werkt voor het Staatsbosbeheer als houtvester en die kent heel Drenthe goed dus die wil ik dan wel inschakelen'. En nou ja, Werner die was dus een van die oude 'kampeinsatzen' en die werkte in het crematorium.

00:35:56

[image 03:34:23.06]

TvR Er was dus een gewoon crematorium voor mensen die normaal overleden waren. En dat crematorium dat heeft hij gedaan omdat dat buiten het prikkeldraad lag, dus hij had een pasje, hij kon altijd buiten het prikkeldraad. En daar had hij een radio verstoep, twee radio's. Nou goed, hij heeft dus contact met mijn zwager gehad, Ger van Reemst, en ik heb later gewerkt in het ziekenhuis en Werner had een ... hij leidde daar een verzetsgroep, een kleine groep hoor, en hij heeft dus een aantal mensen het kamp uitgebracht.

00:36:59

[image 03:35:23.07]

TvR In een lorrie als lijk en mijn zwager die zorgde dus voor blanco persoonsbewijzen en die hebben we daar in Westerbork... inkt had hij meegenomen, hij had dus contact met de groep in Amsterdam.

IV Wacht even het gaat heel hard.

TvR Ja

IV (lacht) Er gebeuren zoveel dingen. Dus nog even, de man die u de groeten kwam doen...

TvR Dat was Werner

IV Dat was Werner

TvR Ja.

IV En die was daar al een tijd in het kamp

TvR Ja die was er al een tijd

IV En zat in de organisatie van het kamp ook?

TvR Nee

00:37:52

[image 03:36:13.20]

IV Want hoe kon hij ergens (...?) uithalen?

TvR Nou hij had, kon een aantal mensen die betrouwbaar waren en die wisten dat hij een verzetsman was en die heeft hij ingeschakeld. Hij kon dus ook illegale brieven krijgen en die ene man die was bijvoorbeeld bij de posterijen en als er een brief kwam voor een zekere Karel Merksma, dat wist hij 'die moet ik eruit halen want die is voor Werner'. Zo ging dat.

IV Hij had veel contacten in het kamp?

TvR Niet veel, maar wel contacten.

IV Had hij een min of meer officiële functie, Werner?

TvR Hij was dus bij de bouwtechnische dienst.

00:38:54

[image 03:37:14.00]

TvR Laten we zeggen, hij werkte ook in de riolering en hij had dus de functie van het crematorium. Wat dus buiten het kamp was.

IV En daardoor?

TvR Daardoor kon hij dus mensen het kamp uit smokkelen, natuurlijk altijd onder groot gevaar.

IV Hoe ging dat?

TvR Nou zal ik een concreet geval beschrijven? Hannie Levi die was verloofd geweest met Rudi Baumgaard die in de groep zat van, nou word ik een beetje moe, van het Bevolkingsregister.

00:40:04

[image 03:38:20.21]

TvR En Rudi is gepakt en Hannie is ook gepakt. Maar Rudi is gefusilleerd met die anderen, uit die andere groep, en Hannie was een apolitek meisje, een heel aardige medisch student. Toen hebben we gezegd 'Nou we kunnen haar wel helpen'. En mijn zwager heeft toen die valse PB meegebracht en ik heb iemand uit het kamp die ik van vroeger kende gepresst min of meer om een paspoort te maken.

00:41:03

[image 03:39:17.09]

TvR Want hij werkte als fotograaf

IV Binnen het kamp?

TvR In het kamp. En hij zei 'Dat doe ik niet. Dat vind ik veel te link, dat doe ik niet'. Enfin ik heb zo op hem ingepraat dat hij het gedaan heeft en ik heb later tegen hem gezegd 'Dat was de grootste heldendaad'. Hè iemand die het in zijn broek doet van angst en het toch doet, dat vind ik geweldig. Hij heeft het helemaal verdrongen, hij was het vergeten.

IV Hij was het vergeten?

TvR Ja. Maar later heb ik het dus toch opgerakeld (...?) Nou maar in ieder geval, Hannie heeft de persoonsbewijzen gekregen en ze is in een lorrie het kamp uitgegaan naar het crematorium.

00:42:03

[image 03:40:15.05]

TvR En daar was mijn zwager met een treinkaartje uit Beilen naar Amsterdam. En zij moest dus een end lopen. Werner had haar verteld de richting waarin ze moest lopen en ze is in Beilen op het station aangekomen op het moment dat de laatste trein binnenliep. Nou ja ze deed een portier open en ging erin. En wie zat er in dat compartiment?

(gerommel. Iemand vraagt of ze willen pauzeren)

TvR Nee hoor ik ga nog even door. Ik ga gewoon door.

00:42:58

[image 03:41:07.19]

IV We zitten even in een belangrijk stukje dus dat is...

(Interviewer roept mensen dat ze zacht moeten zijn)

IV Ja. Op het moment dat de laatste trein aankomt

TvR Ja en ze doet het portier open en ze stapt in in een coupé met allemaal SD-ers en ze schrok zich wild, maar ze liet het niet merken. En de jongens begonnen te zingen en ze kreeg broodjes te eten en ze flirtten een beetje met haar en toen kwam een controle, een Duitse controle, en die keek naar binnen en liep voorbij. En toen kwamen eindelijk in Amsterdam en toen ging ze gearmd met die lui het perron over.

00:43:59

[image 03:42:06.19]

TvR En toen ze door de controle was zei ze 'Dag'. En zo is Hannie uit het kamp gekomen. Ze leeft nog en ik ben nog bevriend met haar...

IV Is ze...?

TvR Ze is psychiater geworden en ze heet nu mevrouw Ladee-Levi. Ja.
IV Weet u van meer mensen die het kamp uit kwamen?
TvR Ja. Bernard Psychovski?, maar die leeft niet meer, maar die is ook goed eruit gekomen.
IV En was dat altijd op zo'n manier?
TvR Meestal wel ja. Ja, Bernard is door mijn zwager Ger achterop de fiets naar de trein gebracht en hij zorgde dan dat er treinkaartjes waren en soms ook voor een onderduiker dus.

00:45:05

[image 03:43:09.11]

TvR Ja dat was een geweldig man. Hij leeft ook niet meer.
IV Deed hij dat alleen of zat hij in een groep van mensen?
TvR Hij deed het alleen, hij was heel apolitek maar hij was erg dol op mij, ik was een schoonzusje en hij deed het eigenlijk voor mij. En dan zei hij tegen Werner 'De volgende is mijn schoonzusje'. 'Jaja'. En ik zei altijd 'Zolang als ik hier nog zo goed zit, doe ik dat niet'.
IV Want u zat daar goed?
TvR (lacht) Ja ik was er niet
IV U was er officieel niet, omdat de kaart uit de bak was.
TvR Ja.

00:45:57

[image 03:43:59.14]

IV En had dat...
TvR En hoe kom ik nou uit het kamp?
IV Ik wil eerst nog even weten, want ik ben, laten we maar zeggen, gelukkig, niet in het kamp geweest dus ik kon daar ook niet goed zitten...
TvR Nou ja het is natuurlijk idioot om te zeggen 'Ik zit goed' want het was allemaal vreselijk. Het was echt allemaal heel vreselijk.
IV Wat was vreselijk?
TvR Wat je meemaakte. Ja dat was echt allemaal heel vreselijk, maar goed, wat was ik aan het vertellen?
IV Nou ik wil even weten, ik vraag even naar de bekende weg maar dan toch maar; wat was zo vreselijk?
TvR Nou dingen die je meemaakte, er was bijvoorbeeld een difterie epidemie bij de pasgeborenen.

00:46:52

[image 03:44:52.17]

TvR En die kindertjes stierven. En nou was er een regel dat moeders die ene kind zoogden, waren voorlopig van transport vrijgesteld. En die moeders die hielden hun melkproductie aan de gang terwijl het kindje dood was om een ander kind te zogen om zo vrij te blijven van transport, voorlopig. Nou dat is toch verschrikkelijk. Dat is bijna niet met droge ogen te vertellen. Ja.
IV Wist men binnen het kamp wat er in Polen wachtte?
TvR Nee. En dat vertel ik ook altijd aan de mensen, 'We wisten het niet'. Want er werd ook altijd verteld 'Ja de Joden lieten zich als slachtvee wegvoeren'.

00:47:53

[image 03:45:51.05]

TvR Toen zei ik 'Nou, moet je bedenken ten eerste toen de eerste razzia's op gang kwamen, was de illegaliteit niet voor bereid om zoveel onderduikadressen te hebben, dat is één reden. De tweede reden was: vrome Joden zeggen 'God heeft ons tot zover geholpen, hij zou ons ook verder helpen'. Derde reden was: met je familie meegaan, ik had een oom en tante en een neefje, mijn enige neefje, een blonde jongen, blauwe ogen, hij was 15, ik zei 'Charles ik kan je helpen dat je het kamp uitkomt en zorgen dat je ondergedoken'. 'Nee ik ga met mijn vader en moeder mee'. Hè dus dat was een belangrijk punt. Eddie Helissen die met haar ouders mee is gegaan. Ja.

00:48:55

[image 03:46:50.23]

IV Wie stonden er aan de poort?

TvR Ik weet het niet precies, dat zullen ook wel SD-ers geweest zijn. En je had dus die kampcommandant Gemmeke, die vreselijke man. Die hield zoveel van kinderen, zei hij. Hij heeft een keer een transport samengesteld alleen van kinderen en hij wist natuurlijk waar ze naartoe gingen en hij heeft ze allemaal een tomaat gegeven, dat was heel bijzonder. Ja en dan is er...

IV Zag u dat?

TvR Ik zag het niet, maar ik heb het gehoord. En ik kan nog iets vertellen van dat we niet wisten wat er gebeurde.

00:49:54

[image 03:47:46.22]

TvR Ik had in het kamp een oude vriendin van me, ook een verpleegster, die was getrouwd en ze woonde in Rotterdam. En haar man is eind 1940 al opgepakt, ze waren allebei Joods en zij was zwanger. En ze heeft nooit meer iets van die man gehoord, ze heeft dus een jongetje gekregen en op een of andere manier is ze in Westerbork terecht gekomen. En ik had contact met haar en toen zei ze 'Ik vind het niet erg om op transport te gaan, want dan zie ik waarschijnlijk Herman terug'. Nou ja, ze is met een kindje op transport gegaan en heeft natuurlijk geen schijn van kans gehad en meteen... de gaskamer ingegaan. Maar zo dachten de mensen.

00:51:01

[image 03:48:51.11]

IV En...

TvR En dat was een intelligente vrouw.

IV Dus het woord 'gaskamer', ik vraag het nogmaals...

TvR Is niet gevallen.

IV Nooit?

TvR Nee. Nee.

IV Wat zou er dan in het oosten gebeuren?

TvR Nou we dachten dat het een heel erg kamp was. En we hebben ons wel eens verbaasd waarom kinderen op transport gingen en oude mensen enzo. We dachten 'Nou het is een verschrikkelijk kamp want je hoort nooit meer iets van die mensen'. Dat wel. Maar wat er nou precies was, dat wisten we niet. En er zijn twee dingen die ik nog wil vertellen.

00:51:56

[image 03:49:44.01]

- TvR Dat is ten eerste het vreselijke verhaal van Michieltje en ten tweede hoe ik uit het kamp ben gekomen.
- IV Ja. Doe eerst maar het eerste en dan het volgende.
- TvR Eerst Michieltje?
- IV Ja
- TvR Nou dat is een vreselijk verhaal. De ouders van Michieltje waren in Vught, er waren ook Joden in Vught. En die moeder was 6 maanden zwanger en moest 24 uur op appèl staan en is voortijdig bevallen. En de...
- IV Ze moest 24 uur op appèl staan?
- TvR Ja.
- IV Vanwege?
- TvR Vanwege de Duitsers in Vught.

00:52:55

[image 03:50:41.00]

- TvR En ze is in een goederenwagen met nog een groot aantal vrouwen naar Westerbork gebracht en die vrouwen hebben hun kleren, vesten enzo uitgedaan om dat kind warm te houden. hè want dat was dus heel vroeg geboren. En zij kwamen in Westerbork aan en Gemmeker houdt zoveel van kinderen, die liet uit Groningen een couveuse komen voor dat kindje. Dat was een heel gaaf jongentje, Michieltje. En hij heeft twee verpleegsters aangewezen die dat kind moesten verzorgen, ik was één van die verpleegsters.

00:53:53

[image 03:51:36.20]

- IV Gemmeker persoonlijk?
- TvR Ja. En hij liet professor van Kreveld, uit Amsterdam, hoogleraar in de kindergeneeskunde, overgekomen om de voeding te regelen van dat kind, want het was natuurlijk te zwak om te zuigen. Nou Van Kreveld heeft dus gezegd 'die en die voeding en hij moet na iedere voeding een druppeltje cognac hebben', om te stimuleren. En Gemmeker heeft Henneyc(?) cognac laten komen voor dat kind. En hij ging altijd kijken als ik het kind voedde, met de sonde enzo, en als ik het waste. En iedere dag ging hij kijken. En Michieltje bleef in leven.

00:54:51

[image 03:52:32.05]

- TvR En die moeder ging met transport want die was waardeloos, die kon dat kind toch niet zogen. En voor ons betekende dat heel veel, dat het kind in leven bleef. We dachten 'Nou ja' hè... En toen hij 5 pond woog toen ging hij in een wiegje en toen hij 6 pond woog, ging hij op transport. Dat is het inbegrip van fascisme. Ik ben er nooit overheen gekomen.

00:55:49

[image 03:53:28.01]

- TvR Nou, dan het tweede verhaal. Op een gegeven moment kwam er een oekaze (?) af dat gemengd gehuwden konden worden ontslagen en toen zei Werner 'Je moet je opgeven'. Ik zei 'Ik denk er niet over, want ik ben er niet en niemand weet er iets van'. Hij zei 'Doe het toch maar'. En braaf als ik ben, heb ik het gedaan en mijn zwager die heeft de noodzakelijk doopbewijzen van de familie Van Reemst, want dat werd over

jaren opgezocht en doorgestuurd, en op een gegeven moment heeft die commissie mij aanvaard.

00:57:01

[image 03:54:36.22]

TvR En werd ik ontslagen. Maar ik had geen papieren, want die waren bij mijn arrestatie kwijtgeraakt, en ze hebben wel vliegensvlug een nieuwe cartotheekkaart gemaakt, (...?) maar dat was natuurlijk niet genoeg. Maar goed, toen heeft Werner heeft een...

IV In het kamp werd die gemaakt, zo'n nieuwe kaart?

TvR Ja. En hij heeft...

IV Door de illegaliteit binnen het kamp?

TvR Ja. En hij heeft een briefje gemaakt dat..., en daar heeft hij een stempel van Gemmeker gejat en toen heeft hij met Gemmeker z'n stempel erop gezet, 'dat mijn papieren in Westerbork in het ongeregelde waren geraakt'.

00:57:56

[image 03:55:29.19]

IV Er kon dus iemand, dat is bijna ongelooflijk, bij de stempels van Gemmeker?

TvR Ja het is allemaal ongelooflijk, maar waar.

IV Weet u hoe dat ging?

TvR Nee ik heb dat nooit gevraagd, ik had alleen dat papier. En toen moest ik me hier melden in de Euterpestraat, daar was een hele rij van mensen die ontslagen waren en de enige naam die afgeroepen werd, was de mijne. Ik dacht 'O God', hè. En er werd mij toegesnauwd 'Waar zijn je papieren?'. Ik zei 'Ja ik heb (..?)'. 'Oh, nou u moet direct naar Vlaardingen en nieuwe papieren laten maken'. Ja. En toen wankelde ik naar buiten en daar stond Not(?) en die zei niks, die zei 'Loop achter me aan'.

00:58:58

[image 03:56:29.12]

IV Daar stond?

TvR Notte (?) de verbindingsman. Ja. Nou ja.

IV Hoe vaak zag u Gemmeker?

TvR Hij... met Michieltje kwam hij iedere dag kijken. Nou ik zag hem toch wel eens.

IV Hij woonde in een villa bij het kamp hoorde ik?

TvR Ja, met zijn vriendin. En hij is na de oorlog is hij, heeft hij een lichte straf gekregen en hij is teruggegaan naar Düsseldorf waar hij vandaan kwam en daar heeft hij van de Widergutmachung een sigarenwinkel gehad.

00:59:58

[image 03:57:27.04]

TvR Ja dat heeft hij tot aan zijn dood heeft hij een goed leven gehad.

IV Gemmeker van al die sigaren?

TvR (knikt)

IV Als u hem zag, wat voor man was dat? Of is dat... kunt u niet...?

TvR Ja god hij was een hoge officier hè, altijd keurig.

IV Hoe gedroeg hij zich, correct of juist...?

TvR Uiterlijk correct, maar hij deed de vreselijkste dingen en hij had een ja... iemand, een directe medewerker, dat was Schlesinger, dat was een Duitse Jood.

00:55.05

[image 03:58:21.14]

TvR En ik denk als hij geen Jood was geweest, dan was hij een hoge NSB-er... een hoge Duitse officier geweest. Want één van mijn uitspraken is 'De besnijdenis roept geen halt aan het fascisme'. Zo is het toch?

IV Nee. Was het maar waar, dan was (...?)

TvR Nee maar kijk, het was niet zo.

IV Waren er meer mensen die dicht onder Gemmeker werkten die Joods waren? Die eigenlijk gevangenen waren?

TvR Ja er was ook een arts, dokter Spanier, maar die heeft een dubbele rol gespeeld, die heeft ook wel verzetsmensen geholpen.

01:01:56

[image 03:59:20.02]

TvR Maar hij was ook een vertrouweling van Spanier. Hoe dat precies zat, ben ik nooit achtergekomen.

IV En die andere nog even... zijn naam ben ik even kwijt, die u net noemde?

TvR Schlesinger?

IV Ja.

TvR Nou dat was echt een fascist hoor, die liep ook met een zweepje. Ah God.

IV Ja. Liepen er ook Nederlandse bewaking in het kamp rond?

TvR Ja. Ja en de Joden werden ook ingeschakeld. De OD, de Ordnungsdienst. Bij de transporten speelden die ook een rol.

01:02:50

[image 04:00:11.24]

IV Waarom gingen mensen daar in?

TvR Omdat ze dan vrij waren van transport. Kijk, iedereen was bang voor transport want het was iets waarvan je niet wist wat er gebeurde, veel goeds kon het niet zijn. We wisten niet wat er echt gebeurde, dat wisten we niet, maar in ieder geval niet veel goeds. Dus je probeerde om gevrijwaard te blijven van transport. Daar deed je van alles voor.

IV Hoe vaak was er transport?

TvR Een keer in de week, op dinsdag.

IV En wanneer werd bepaald wie daar op meedingen?

TvR In de nacht van maandag op dinsdag. Dan moesten de barakkenoudsten moesten transportlijsten voorlezen, van iedere barak.

IV En hoe werden die samengesteld door die transport... door die barakoudsten?

01:03:54

[image 04:01:14.03]

IV Op basis waarvan?

TvR Die kreeg je door, wie die samenstelde dat weet ik niet.

IV Het was niet bekend wie die lijsten samenstelde?

TvR Nee.

IV En men deed dus alles om de dinsdag...

TvR Te overleven...

IV En ging het ritme...

TvR Dat wil zeggen, deed alles, ik weet dat mijn vader op een gegeven moment in Westerbork opdook, die was dus bij een razzia gepakt. En...

IV Want hij was ondergedoken?

TvR Nee hij wilde toen niet meer onderduiken. En toen was er in Westerbork bekend dat wanneer je een kind had in Palestina, dan kon je uitgewisseld worden tegen Duitse krijgsgevangenen.

01:04:54

[image 04:02:11.05]

TvR Dus ik zei tegen mijn vader 'Je moet naar de Joodse Raad gaan', er was dus ook een Joodse Raad in Westerbork, 'en dan moet je vertellen dat je een dochter hebt in Palestina en dan hoeft je niet op transport'. De volgende dag kwam ik hem tegen, ik zei 'Ben je geweest?'. Hij zei 'Kind dan had ik in de rij moeten staan en dat doe ik niet'.

IV Een storend geluidje... Hij wilde niet in de rij staan?

TvR Nee dat was beneden zijn waardigheid. Nou ja, hij heeft het transport wel overleefd, maar meer niet.

IV Hij is op transport gegaan?

TvR Ja.

IV Waar naartoe?

TvR Naar Auschwitz.

IV Wanneer is hij daar aangekomen?

01:05:54

[image 04:03:08.23]

IV Ongeveer?

TvR In 43.

IV En hij is daar gebleven?

TvR Nou ja hij is de volgende dag... gestorven. Er zit een ...

01:06:22

[image 04:03:35.24]

File 3

00:01:08

[image 05:00:41.05]

IV U vertelde dat u in Westerbork was. U had inmiddels een kind. Was u... wist u waar het kind was gebleven?

TvR Ja toen hij geboren was, toen hebben we met vrienden afgesproken 'Als er ooit iets gebeurd met ons, nemen jullie dan het kind mee'. Dat was gewoon de afspraak en daar is hij ook naartoe gegaan. De avond dat wij gearresteerd zijn, mochten wij iemand opbellen, een vrouw, die het kind kon halen, want ik zei dat ik weigerde om hem mee te nemen naar de gevangenis. Hij was toen 10 maanden...

00:02:03

[image 05:01:34.03]

TvR En dat is gebeurd en toen hebben we dus het adres gegeven in Den Haag waar hij naartoe kon en dat is gebeurd.

IV Kreeg u in Westerbork bericht van hoe het met het kind ging?

TvR Ja

- IV Er kwamen brieven aan daar?
TvR Ja. In het begin beperkt, ik weet niet precies hoeveel. En die werden gecensureerd, maar het kwam goed. En daar was ik ook gerust over, dat we dat op tijd geregeld hadden.
- IV Ze werden gecensureerd zei u?
TvR Ja die brieven werden gecensureerd
IV Die werden gelezen allemaal?
TvR Ja
IV Door wie?
TvR Door de censuurcommissie, ik weet niet door wie. Maar ook de uitgaande brieven want je mocht niet ongelimiteerd schrijven.

00:03:06

[image 05:02:35.04]

- TvR Maar ik had dus die illegale verbinding met mijn zwager.
IV Nog even, hoe liep die illegale verbinding precies met uw zwager?
TvR Via het crematorium van Werner, daar kwam mijn zwager... kwam daar naartoe en die hadden contact met elkaar.
(onderbreking, gemompel)

- IV Uw man?
TvR Ja.

(onderbreking)

00:04:05

[image 05:03:31.14]

(onderbreking)

- IV Wat was er terwijl u in het kamp Westerbork was met uw man gebeurd?
TvR Die is van Scheveningen naar Amersfoort gebracht, daar is hij een poos geweest en heeft hij het heel moeilijk gehad. En van Amersfoort is hij naar Vught gegaan en daar heeft hij als arts gewerkt totdat ze erachter kwamen dat hij de boel beduvelde, hij had contact met één of andere instantie waar hij bloedmonsters naartoe stuurde en die hebben dan positief gereageerd, letterlijk...

00:05:07

[image 05:04:30.17]

- TvR En daar zijn ze achter gekomen en toen moest hij vliegtuigen demonteren. En dat ging hem wel aan zijn hart want hij was heel technisch. En toen heeft hij een keer een onderdeel laten vallen expres en toen is hij op transport gegaan naar Dachau. Maar ik wist niet waar naartoe. Dus ik heb allerlei kampen heb ik briefjes gestuurd en dat is tenslotte toch bij hem terecht gekomen.
- IV Want er was wel iets van briefverkeer ook tussen kamp Vught en Kamp Westerbork mogelijk?
TvR Ja via mijn zwager.
IV Alleen via onofficiële weg?
TvR Ja. Ja.
IV Hoe verliep voor u een dag in het kamp?

00:06:08

[image 05:05:30.01]

TvR Ik was dus behalve de allereerste dagen niet in een gewone barak, maar ik had een bed driehoog in het ziekenhuis en daar sliep ik. En 's morgens dat trad ik mijn dienst aan.

IV Hoeveel dagen in de week werkte u?

TvR Iedere dag. Iedere dag. En in mijn vrije tijd had ik dus afspraken met Werner en mensen uit zijn groep.

IV Waar hield u die afspraken?

TvR In het voorjaar en de zomer buiten.

00:07:04

[image 05:06:23.05]

TvR En anders wel eens in de wasruimte in het ziekenhuis enzo. Maar ik ben nooit in het huisje van Werner geweest.

IV Ja

TvR Het was een raar bestaan.

IV Waarom?

TvR Nou ja waarom, er was niks gewoon.

IV Die groep van Werner, wat deden ze voornamelijk voor illegale dingen?

TvR Een van de dingen, dat is wel leuk om te vertellen ,hij was dus in de bouwtechnische dienst en dat betekende dat hij verantwoordelijk was voor de riolering.

00:07:58

[image 05:07:15.10]

TvR En er was ook buiten het kamp een groot veld waar alle urine en ontlasting enzo uitgegoten werd. En toen hebben ze op een dag een half briefje van 10 gevonden. En toen hebben ze tegen elkaar gezegd 'Als er een half briefje is, is de andere helft er ook'. Dus toen hebben ze fuiken gebouwd en hebben ze een heleboel geld eruit gehaald. En dat geld was erin gekomen doordat de mensen die aankwamen, transporten van de Joodse Raad, die werden door de OD gewaarschuwd, 'De Duitsers nemen je alles af, dus als je geld hebt, gooi het maar in de WC'. En dat hebben ze gedaan.

00:09:01

[image 05:08:15.16]

TvR En dat geld dat stonk weliswaar, maar dat hebben ze gespoeld en gespoeld en aan elkaar gepuzzeld, en als je aan de Nederlandse Bank, ik geloof driekwart van een bankbiljet kan tonen, dan krijg je het uitbetaald. Toen ik uit het kamp wegging heb ik geld meegekregen en een tijd daarvoor heeft mijn zwager Ger geld meegenomen voor de illegaliteit in Amsterdam.

IV Dus de mensen rondom Werner puzzelden dat geld aan elkaar?

TvR Ja nadat ze het erg gespoeld hadden en gedroogd hadden.

IV Geld stinkt sowieso.

TvR Nou ja, maar het is wel makkelijk als je het hebt.

IV Zo is het. Zag u van de transporten die aankwamen?

00:10:05

[image 05:09:17.12]

TvR Ik niet, maar ik wist het. En ik heb wel gezien transporten die weg gingen, want ik heb wel mensen begeleid naar de trein en dat is ook een vreselijke gewaarwording.

IV Kunt u daar iets van vertellen?

TvR Nou ja die Gemmeker was daar altijd en Schlesinger en een heleboel Duitsers met honden, dan werden mensen opgejaagd om in die goederenwagens te gaan zitten. Vreselijk.

IV Was het overdag of 's avonds?

TvR Overdag.

IV En hoe vaak?

TvR Een keer in de week, dinsdag.

IV En ... (..?)

TvR Ik denk om een uur of twaalf dat die trein wegging.

00:11:05

[image 05:10:14.10]

TvR Vreselijk.

IV Waren het lange treinen?

TvR Ja.

IV Welke periode was u in Westerbork?

TvR Van december 42 tot ik weet niet precies wanneer ik ben ontslagen, ik heb een heleboel verdrongen van dat soort dingen. Later heeft Dirk Mulder, de directeur, die wist het heel precies. Want toen, ik geloof de 50ste Bevrijdingsdag van Auschwitz is er een grote manifestatie geweest in Westerbork en toen had Dirk me opgebeld en die zei 'Ik weet dat je er niet van houdt om haantje de voorste te spelen...

00:12:05

[image 05:11:12.15]

TvR maar ik wil dat jij de stoet opent en niet Willem Alexander of Minister Borst, jij met 2 kinderen van Rospina(?) en wie was er nog meer, nou ja er waren nog twee anderen, Jules Schelvis (?), één van de zeer weinigen die Sobibor overleefd heeft en dan Joop Waterman die in Westerbork geboren is.'. En na afloop zijn we dus voorgesteld aan Willem Alexander. En toen zei Willem Alexander 'Wanneer bent u weggegaan uit Westerbork?' en ik zei 'Ik weet het niet'. Maar Dirk wist het heel precies en die heeft de datum opgelepeld.

IV En u was daar een aantal maanden?

00:13:07

[image 05:12:11.21]

TvR Ja.

IV Een half jaar of een jaar?

TvR Nou iets meer dan een half jaar denk ik.

IV Vanaf december 42

TvR Ja ik denk dat ik in juni of juli weggegaan ben, maar ik weet het niet precies. Ja dat klinkt stom hè, maar je hebt dus dingen verdrongen. Maar ik weet nog dat voorstellen van Willem Alexander want hij bleek dus een heleboel dingen te weten over Sobibor en toen zei hij tegen Joop Waterman, ja zei Dirk 'Meneer Waterman is hier in Westerbork geboren', en toen zei Willem Alexander 'En wat weet u daar nog van?'. Toen zei hij 'Ik weet er alles van want het is me verteld'. Maar als we elkaar nou zien, elkaar ergens tegenkomen, dan zegt Joop Waterman 'Weet je het nog? Wat vond je ervan?' Ja.

00:14:10

[image 05:13:12.01]

- TvR Ja. Nou een leuke anekdote.
IV En werden er veel kinderen geboren in het ziekenhuis?
TvR Ja.
IV Hoe was die verhouding, werd het kamp van binnen bewaakt of van buiten bewaakt en waren het Nederlanders of Duitsers, kunt u zich daar iets van herinneren?
TvR Ik denk van allebei. Natuurlijk was er bewaking, er waren ook wachttorens. Die werden door Duitsers bewaakt en daar moesten we natuurlijk erg op letten als we mensen hielpen eruit te gaan.

00:15:04

[image 05:14:04.15]

- IV Als er mensen het kamp uitgingen? Ging dat altijd via de poort of ging dat ook langs andere wegen?
TvR Nee. Als Werner mensen uit het kamp smokkelde, dan moest hij reuze uitkijken, want als die wachttorens daar vreselijk zaten te loeren dan ging je meestal eerst nog wel even terug. Heel spannend. Och.
IV Waren er consequenties van een vlucht voor de anderen? Voor de blijvers?
TvR Ja er werd wel eens gezegd; als mensen vluchtten dan gingen er tien anderen op transport. Maar of dat waar is daar zijn we nooit achtergekomen. Of dat het alleen een dreigement was.

00:16:05

[image 05:15:02.17]

- TvR Kijk het aantal mensen dat op transport ging dat was vastgesteld, dus als er iemand mankeerde, dan werd er sowieso aangevuld. Ik zal maar zeggen als iemand dood was gegaan 's nachts, nou dan ging er een ander voor. Een bepaald aantal moest altijd gehaald worden.
IV Maar er was niet zoiets als een extra aantal gedeporteerden dat stond op een eventuele vlucht?
TvR Nee maar ik denk dat de Duitsers gedacht hebben dat er niet gevlucht kon worden. 'Je kon toch niet vluchten?' dachten ze.
IV Als er mensen gemist werden, ineens
TvR Ja
IV Hoe werden ze vermist en wat gebeurde er dan?
TvR Nou bijvoorbeeld bij een appèl want je moest dus appèl staan, ik weet niet precies wat er gebeurde.

00:17:08

[image 05:16:03.10]

- TvR Ik weet bijvoorbeeld dat bij Lapavski(?) dat hij heel angstig was en dat zij haar schoonouders vertelde dat ze misschien ging vluchten. En toen waren we heel boos, toen zeiden we 'Nou dan doen we het niet, als je dat niet herroept dat dat onzin is'. Hè want je moest dat niet aan anderen vertellen.
IV Dat je ging vluchten?
TvR Nee.
IV Heb je enig idee hoeveel mensen er in die periode dat u daar was uit konden komen?
TvR Getallen weet ik niet.
IV Maar het zal dichterbij de buurt van de 5 zijn geweest dan van de 50?
TvR Ja.

00:18:04

[image 05:16:56.16]

IV Herinnert u zich iets van marechaussee in het kamp?

TvR In het begin wel, want kijk het kamp is opgericht door de Nederlandse regering. Ik weet niet of jullie het verhaal kennen van die boot Saint Louis? In Berlijn waren veel Pools-Joodse vluchtelingen en ook rijke Duitse Joden en toen heeft de toenmalige dictator van Cuba, die heeft gezegd 'Jullie kunnen een visum kopen voor Cuba'. En toen hebben 600 gezinnen een visum gekocht. Dat was Battista die man.

00:19:05

[image 05:17:55.21]

TvR Die boot is dus vertrokken, die heette de Sint Louis, en toen hij in de Cubaanse wateren kwam toen zei Battista 'het visum is ongeldig, jullie mogen niet in de Cubaanse wateren'. Toen hebben ze koers gezet naar de Verenigde Staten, ook daar mochten ze niet aan land komen. Die boot heeft 6 weken op zee gezwabberd, had toen geen drinkwater meer en geen voedsel en toen heeft de koning van Engeland, de koning van België en Koningin Wilhelmina gezegd 'We nemen ieder een derde contingent van die mensen op in ons land'.

00:19:58

[image 05:18:46.19]

TvR Goed dus tweehonderd gezinnen kwamen in Rotterdam aan en die zijn meteen naar Amsterdam gebracht en geïnterneerd in het Loyd Hotel. Dat was geen hotel, dat is later een jeugdgevangenis geworden.

IV In Oost?

TvR Het was beter een beter woord ervoor. En ik ben er toen geweest en er waren hokjes gemaakt, afgeschermd met dekens, dat waren de kamers van mensen. Nou en die mensen dat waren de allereerste bewoners van het kamp Westerbork wat door de Nederlandse regering is opgericht met marechaussee als bewaking voor deze mensen. Dat was de gastvrijheid die Koningin Wilhelmina heeft gegeven aan deze stakkers.

00:21:00

[image 05:19:45.19]

TvR ...die beroofd en berooid waren. Ja.

IV En de marechaussee bewaakte ze?

TvR Ja

IV Was er nog marechaussee toen?

TvR Toen ik er was, was er geen marechaussee meer, toen hebben de Duitsers het gedaan samen met de kampbewoners.

IV Ja. U zag dus geen, geen aankomsten van transporten?

TvR Ik niet, maar het is er wel geweest, want er was een Nederlandse arts dr. E. Cohen, die heeft beschreven dat het voor hem een uitje was als hij dienst moest doen bij de aankomende transporten. Dan deed hij eens schone witte jas aan en dan ging hij daar die mensen onderzoeken.

00:22:02

[image 05:20:45.10]

IV Van wie hoorde u dat?

TvR Dat heeft hij zelf geschreven, hij heeft een reeks artikelen in Vrij Nederland geschreven. Het was een boef, gewoon een boef die er prat op ging dat hij een boef

- was. Hij is naar Auschwitz gekomen en hij heeft beschreven ook hoe hij daar mensen die praktisch dood waren nog een stukje brood afhandig maakte. Je moet zeggen 'Ik zal je helpen, ik zal je onderzoeken en ziek melden', dan gingen ze dood. Ja.
- IV Waren er behalve die groepen die u beschrijft nog andere groepen, ondergrondse groepen in Westerbork?
- TvR Waarschijnlijk wel ja. Er is een boekje uitgekomen 'Gat in het prikkeldraad'...

00:23:00

[image 05:21:41.06]

- TvR ...en daar wordt beschreven ook dat er mensen waren die gekomen zijn om mensen te helpen ontvluchten.
- IV Aha
- TvR Dat is een heel aardig boekje 'Een gat in het prikkeldraad', uitgave door Westerbork.
- IV Herinnert u zich....
- TvR Maar...
- IV Hoe vaak was u bij weggaande transporten?
- TvR Dat weet ik niet, kijk zulk soort dingen weet ik gewoon niet
- IV Nee
- TvR Dan kan ik u niet helpen. Maar het was afschuwelijk want nou ja er waren dus zieke mensen bij en kinderen en we wisten niet wat er met ze ging gebeuren, maar we wisten wel dat het niet fijn was.

00:24:01

[image 05:22:39.24]

- IV Want nogmaals, het woord 'gaskamer' was nooit gevallen?
- TvR Nee
- IV Was er, in de gesprekken in het kamp, werd er veel gesproken over... als je het hebt over arbeidsdienst, is (...?) als er baby's worden...
- TvR Ja er waren ontzettend veel geruchten. En één van onze taken, van die groep van Werner, was dat we via die radio die we in het crematorium hadden ondergebracht berichten ontvingen van Radio Oranje en uit Moskou en dat we dus pamfletjes gemaakt hebben met ware berichten. En die lieten we dus in het kamp circuleren.
- IV Maar daarin waren nooit berichten over vernietigingskampen?
- TvR Nee.
- IV Ook niet via de radio kwamen die binnen?
- TvR Nee.

00:25:00

[image 05:23:36.12]

- IV Ja. Zijn er personen om u heen die u zich herinnert uit het kamp?
- TvR Ja, onder andere die vriendin Bettie de Kat met haar jongetje en dan was er een lid van de groep Ludwig Boll en Max Kruhe (?) die later hoogleraar in Groningen is geworden die ontvlucht is nadat hij moest helpen het Apeldoornse Bos leeg te halen. Overigens is hij één van de mensen geweest die, hoe oud was hij toen 17, die op die (...?) met zijn ouders.

00:26:00

[image 05:24:33.12]

- IV Hij moest helpen het Apeldoornse Bos...?

- TvR Leeghalen. Het Apeldoornse bos dat was een Joods krankzinnigengesticht en dat is door de Duitsers leeggehaald en daar moesten mensen uit Westerbork helpen. En hij moest ook helpen en toen is hij de dag daarop ontvlucht.
- IV Hoe?
- TvR Dat weet ik niet, maar hij had een adres in Amsterdam waar hij zich kon melden en die zochten dan weer contact met mij en ik heb toen hem ondergebracht bij Gerda Brautigam. Daar is hij tot het eind van de oorlog gebleven.
- IV Ja
- TvR Ja
- IV U kwam uit het kamp en daarin circuleerden namen... Calmeyer?

00:27:01

[image 05:25:32.09]

- TvR Ja
- IV Kunt u zich daar iets van herinneren, wie dat was?
- TvR Ja dat was iemand die je papieren kon geven dat je niet helemaal Joods was. En dat noemden wij 'Hij is gecalmeyerd'.
- IV Het was een Duitser? Of een Nederlander?
- TvR Ja ik geloof het wel ja?
- IV En waar zetelde hij?
- TvR (schudt haar hoofd)
- IV Hij was degene die die papieren kon geven?
- TvR Ja. En dat heeft hij vrij veel gedaan hoor. Dan werd er gezegd dat je officiële vader was, maar een niet-Joodse meneer die met je moeder had gevreeën... Op die manier. En dan was je half-Joods.

00:28:01

[image 05:26:29.13]

- IV Jaap van Proosdij, zegt die naam u iets?
- TvR Nee
- IV Omdat, het is zo, aan de ene kant is het kamp geweldig goed georganiseerd, ik begrijp ook qua administratie enzo, heb ik wel eens vernomen, u heeft het over kaartenbakken en dan kan er ineens iemand wel in die kaartenbak komen om er één uit te halen, met name die van u?
- TvR Ja nou ja dat waren dus mensen van onze groep.
- IV Ja. En toch kon u dan in het kamp blijven zonder dat er een kaartenbak?
- TvR Ja ik was daar min of meer ondergedoken zou je kunnen zeggen.
- IV Ja. En was er niet permanent het gevaar aanwezig dat duidelijk zou worden dat er iemand in het kamp liep die niet in de kaartenbak voorkwam?

00:29:03

[image 05:27:29.02]

- IV Was dat gevaar er?
- TvR Nee ik denk dat zover de Duitsers niet gedacht hebben. Zij dachten dat hun systeem zo geweldig was; daar kon je niet onderuit. Dat denk ik.
- IV Ja. U komt dan uit het kamp via die...?
- TvR Die commissie voor gemengd gehuwden.
- IV Waarin Calmeyer een rol speelde schijnbaar?
- TvR Nee
- IV Niet?

TvR Nee.
IV U komt dan uit het kamp en gaat met de trein naar huis?
TvR Nou zo eenvoudig ging dat niet.

00:30:00

[image 05:28:24.08]

TvR Ik liep dus achter Notte aan en die bracht mij naar tehuis Oosteinde en hij zei 'kun je flauwvallen?' En ik zei 'Oh onmiddellijk', want ik was helemaal op van de ellende. En want kijk, ik vond het aan de ene kant vreselijk om mijn makkers achter te laten waar ik maanden lang mee gewerkt, tussen aanhalingstekens, had. In onzekerheid achterlaten. Ik vond dat heel moeilijk. Nou enfin, maar in ieder geval, toen hebben ze Ben Polak erbij gehaald en die zei dat ik een paar dagen in Amsterdam moest blijven dat ik niet 'transportvee' was. En toen ben ik naar Vlaardingen gegaan naar mijn eigen huis...

00:30:59

[image 05:29:20.17]

TvR En ons huis was indertijd verhuurd door een andere zwager van me die bewindvoerder was. En dat is een verhaal die te maken heeft met de houding van het Nederlandse volk. Het was verhuurd aan 'goede Nederlanders', zij waren geen NSB-ers, zeg ik met nadruk. Zij woonden in Den Haag en ze moesten evacueren en ze kwamen oorspronkelijk uit Vlaardingen, ze waren zeer vrome mensen. En mijn zwager die was zo dom, die heeft ons huis gemeubileerd verhuurd tegen de huurprijs die wij moesten betalen. Dus ze zaten daar prinsheerlijk. En toen ineens kwam ik aan.

00:32:01

[image 05:30:20.09]

TvR Toen deden ze het raampje open. Ik zei 'Ja ik ben mevrouw Van Reemst en ik moet van de Duitsers in mijn eigen huis'. 'Oh'. Nou ik mocht dan naar mijn slaapkamer maar verder nergens komen. En 's avonds kreeg ik bezoek van de Commissaris van de politie, er waren twee commissarissen, een NSB-er en een goede. De goede kwam. En hij zei 'Ik kom je waarschuwen' en ik zei 'Waarom?', 'Ja dat tuig wat in jouw huis zit, die zijn vanmiddag bij me geweest en die zeiden 'Mevrouw van Reemst is terug, dat is vast niet in orde'. En ik zei 'Natuurlijk is het in orde', maar hij zei het tegen mij 'Het is niet in orde hè?', ik zei 'Nee' en ik heb het hem verteld.

00:33:01

[image 05:31:18.01]

(De bel gaat. Onderbreking)

IV De goede commissaris zei 'Het is niet in orde'?

TvR Ik zei 'Ja', ik heb dus verteld hoe het in elkaar zat. Hij zei 'Kijk uit voor ze'. Nou ik kon niet goed uitkijken want... Maar het heeft drie weken geduurd voordat ik de papieren had.

00:34:00

[image 05:32:14.12]

TvR En zij vonden het niet goed dat het jongetje, wat toen bijna anderhalf was, in het huis kwam. In mijn huis. Ik vertel dat omdat het duidelijk maakt hoe goede Nederlanders, tussen aanhalingstekens, hadden moeten weten wat voor een gevaar dat voor mij had

betekend als ze toevallig die andere commissaris hadden gevonden. Maar uit schijterigheid, uit angst dat ze uit dat heerlijke huis moesten, hebben ze van alles geprobeerd. En ik heb ook een keer gezegd 'Ik wilde graag even telefoneren, mag ik telefoneren?' 'Joden mogen niet telefoneren' zei ze.

00:35:00

[image 05:33:11.24]

TvR Toen wij terugkwamen, hebben we ontdekt dat ze nooit een telefoonrekening hebben betaald, want die ging automatisch van onze giro af. En ze zijn ook niet goedschiks uit het huis gegaan, dat hebben we met de POD moeten procederen.

IV Na de oorlog?

TvR Na de oorlog. 'Ach u moet blij zijn dat u nog leeft'. En ik moet zeggen, helaas was het de houding van veel mensen. En ze waren beslist geen NSB-ers.

IV Van meer mensen dan deze?

TvR Ja, er waren een heleboel mensen dingen van Joodse mensen hebben achtergehouden van 'Nee dat was van ons'...

00:35:59

[image 05:34:09.08]

TvR 'En het is niet waar dat dat bij ons zo neergezet is'.

IV Hmm.

TvR Dat is veel voorgekomen.

IV Dus u bleef in een slaapkamertje in uw eigen huis?

TvR Ja het was wel een slaapkamer, ja.

IV Maar dat kon niet langer zo blijven?

TvR Maar ik mocht nergens anders komen. En ik weet nog, ik was tamelijk uitgeput toen ik daar aankwam, en toen heeft een buurvrouw van twee huizen verder, die zag dat, en die kwam toen een potje thee brengen met beschuitjes, want zij hebben me nooit wat aangeboden, die goede Nederlanders. Zo ver reikte hun goedheid niet. Dat is niet te geloven hè, maar het is zo.

00:37:00

[image 05:35:07.18]

IV U zit in eigen huis en het is ongeveer, de oorlog moet dan nog een jaar duren, een half jaar?

TvR Nee meer. Het was 43, dus bijna 2 jaar.

IV Bent u in het huis gebleven, het eigen huis?

TvR Nee ik moest, ik ben naar...ik heb vergunning gevraagd om naar Amsterdam te verhuizen en dat is me toegestaan.

IV En waar kwam u terecht?

TvR Ik heb een kamer, twee kamers gehuurd bij de weduwe van Karl Kowtski (?) Want ik mocht alleen bij Joodse mensen, die waren er niet, of gemengd gehuwden.

00:38:00

[image 05:36:02.21]

TvR En Louise Kowtski was de weduwe van Karl Kowtski, Louise was Joods, maar Karl Kowtski niet, maar voorlopig was ze daarmee gevrijwaard totdat ze erachter kwamen dat hij dood was, toen bestond dat huwelijk niet meer, toen moest ze onderduiken. En

daar heb ik haar bij geholpen, maar toen moest ik zelf ook weer onderduiken, want toen kwamen ze erachter dat ik ook niet zo goed was (lacht). Nou ja, mijn man was toen in Vught en dat werd beschouwd als Duits grondgebied, dus hij was er ook niet, dus dat huwelijk bestond ook niet meer. Nou toen ben ik dus ondergedoken.

IV Na een aantal maanden. En waar kon u onderduiken?

00:39:01

[image 05:37:03.07]

TvR In de Tweede Jacob van Campenstraat hebben we een woning gehuurd en daar heb ik tot het eind van de oorlog gezeten, maar daar heb ik gewoon weer verzetswerk gedaan. En in de buurt kenden ze me als 'de zuster', want vroeger liep je dan in zo'n verpleegsterskostuum met zo'n sluiertje om en de buurt kende me als 'de zuster'. En ook in het huis kenden ze me als 'de zuster'.

IV U liep ook altijd geüniformeerd rond?

TvR Ja. Ik ben zelfs ook een keer voor een bevalling gehaald, maar dat is een ander verhaal.

IV Wat deed u voor illegaal werk in die periode na Westerbork?

TvR Hetzelfde. Illegale krantjes verzorgen, rondbrengen.

00:40:00

[image 05:38:00.16]

TvR Ik had een onderduiker in mijn woninkje en we hadden daar een radio inde schuilkelder en daarmee, daarvan maakten we dus pamfletten en ik verzorgde bonkaarten. Niet zo vreselijk spectaculair hoor, maar het dagelijkse werk. En ik ben ook een keer vreselijk bang geweest.

IV Wanneer?

TvR We moesten altijd om 8 uur binnen zijn en ik was ergens op een adres waar ik iets moest halen en toen heeft die man gezegd 'Ik heb 20 blanco persoonsbewijzen, die mag jij hebben'. En die heb ik, ja vroeger droeg je dan een korset, heb ik in mijn korset gestopt.

00:41:02

[image 05:38:59.20]

TvR En ben naar huis gegaan. Dat wil zeggen, dat was ik van plan. En toen was ik op het Gerard Douwplein en toen knapte mijn korset en toen heb ik mijn handen in mijn zak gestoken en (..) want ik was zo bang dat ik die bonkaarten zou verliezen. Ik was niet eens bang wat er met mij zou gebeuren. Nou dat was natuurlijk een schat om 20 echte bonkaarten, echte persoonsbewijzen te hebben.

IV Blanco persoonsbewijzen

TvR Toen was ik reuzenbang.

IV Waar kwamen die persoonsbewijzen vandaan, die blanco persoonsbewijzen?

TvR Dat weet ik niet. Dat weet ik niet meer, die waren gestolen, bij een of andere gemeente.

IV Uhm.

00:42:00

[image 05:39:55.07]

IV Die groep mensen waarin u terecht kwam in Amsterdam...

TvR Ja.

IV Waren dat oude bekenden? Of hoe kwam u ineens weer...?

- TvR Nee dat waren oude bekenden ja.
IV En die zochten u weer op en omgekeerd?
TvR Ja. Ik had dus een adres waar ik mijn verbindingsman kon bereiken en die heb ik dus gezegd 'Ik ben hier'. En ik woon nou bij Louis Kowtski en nou ja...
IV En dat was de verbindingsman die u nog kende...?
TvR Ja
IV Van voor de Westerbork periode?
TvR Ja. Ja.
IV Wat vergeet ik nou alsmaar te vragen?
TvR Dat weet ik niet.

00:42:59

[image 05:40:51.17]

- TvR Misschien om het af te ronden, is ook wel leuk om te vertellen. Toen het zuiden bevrijd was toen is er een commissie gekomen en die hebben met een aantal legale artsen en verpleegsters geconfereerd dat zodra wij bevrijd waren, zij zouden, zouden wij opgedeeld worden in Amsterdam, want er waren dus mensen met hongerodeem enzo die geholpen moesten worden. En ze zouden iets van levensmiddelen sturen. Oedeem. En dat is ook gebeurd. En ik ben ingedeeld met een dokter Bo Polak in een klooster op het Eikenplein. En de dag na de bevrijding zijn we daar aangetreden en hebben daar heel hard gewerkt.

00:44:03

[image 05:41:53.17]

- TvR En we hebben dus wat blikken beschuit en wat blikken melk gekregen, dat was voor erge gevallen, de allerergste gevallen konden we laten opnemen in een ziekenhuis. Maar we hebben ons rot gewerkt die eerste dag, maar 's avonds om 10 uur konden we niet meer dus toen moesten we naar huis, ieder naar z'n eigen huis en toen zeiden we 'Ja wat moeten we nou doen als de bevolking lucht ervan krijgt dat hier levensmiddelen zijn dan...'. Nou toen hebben we twee mannen gevraagd om daar de wacht te houden. En de volgende morgen kwam ik heel vroeg op het Eikenplein en daar was dus een één of andere hoofdmeneer...

00:45:01

[image 05:42:49.05]

- TvR Een hele dikke (...?) en die zei 'Mevrouw kan ik u even spreken, er is iets verschrikkelijks gebeurd', ik zei 'Is de boel gejat?', toen zei hij 'Wat zegt u?', ik zei 'Is de boel gestolen?'. 'Nee maar er hebben twee mannen in het klooster overnacht'. Hij had (lacht) alleenrecht. Ik zei 'Ja we waren bang dat de boel gestolen zou worden'. Nee maar dat mocht absoluut niet meer. Ik zie hem nog, met zo'n strik op zijn buik. Oh.
IV Was het ooit, de feministische vraag, was het ooit voor u als vrouw anders dan voor mannen om deel te nemen aan het verzet?

00:46:00

[image 05:43:45.11]

- IV Bent u altijd, laten we het maar gewoon noemen, volledig serieus genomen in uw werk?
TvR Ja hoor. Ja dat werd ik, want ze wisten ook van verleden dat ik in Spanje was geweest en nou ja dat gaf me een soort aureooltje. Nee hoor, dat geloof ik wel.
IV Dus u mocht overal meedoen als vrouw?

TvR Ja. Dat wil zeggen, ik heb dus niet in het gewapend verzet gezeten. Ik heb één keer een portie stenguns vervoerd, maar dat was..., toen kwam ik Noor Diamant tegen, we hadden allebei een fiets met harde banden en ik had een bewijs van de Ortskommandant dat ik die fiets nodig had voor de uitoefening van mijn beroep.

00:47:02

[image 05:44:45.07]

TvR En Noor Diamant zei 'Ik kan niet verder want daar verderop daar is een controle en ik heb twee fietstassen met stenguns. Wil jij die overnemen? En dan breng je ze morgen weer hier en dan neem ik ze weer over'. En dat hebben we gedaan.

IV Door Amsterdam op die fiets?

TvR Ja. En we zijn ook wel eens samen in bad geweest in het Wilhelminagasthuis. Daar had zij vroeger gewerkt, daar kende ze de weg. En toen kwamen we daar binnen en dan zei de portier 'Dag zusters' en dan gingen we naar het zusterhuis en dan namen we een bad want dat kon daar toen nog. Ja zie je ik vertel dus ook wel vrolijke verhalen.

IV Ja.

00:48:00

[image 05:45:40.20]

TvR Niet alleen...

IV En dat accent...

TvR Niet alleen ellende.

IV En nog even, in dat kamp Westerbork waren Nederlandse maar ook Duitse Joden...

TvR Ja

IV Hoe zat het met de verhouding tussen die twee groepen?

TvR Die was vaak niet zo goed. Kijk, de Duitse Joden die hadden daar een positie en die hadden meestal ook hun *Sperre*, die waren dus beschermd voor transport. En dat hebben veel Nederlandse Joden hun kwalijk genomen, maar het kwam gewoon omdat zij de eerste bewoners waren en het kamp mee opgebouwd hebben. Dat was niet omdat ze zich voorgedrongen hebben.

00:49:00

[image 05:46:38.22]

TvR Maar het was in de loop der tijden zo gegroeid. Hè zij hadden de zogenaamde 'vette baantjes' en (...?) 'Ja die Duitsers'. Ja.

IV Wat waren die vette baantjes?

TvR De baantjes waren vet. Als je een baan had, hè, als je bijvoorbeeld in de keuken werkte of bij het onderhoud van de barakken en de woningen, dat was wat er gedaan moest worden, dat was meestal in handen van Duitse Joden omdat zij het mee opgebouwd hadden.

IV De blokoudste?

TvR Blokoudste. Dat was niet zo.

00:49:57

[image 05:47:33.03]

TvR ...want toen eenmaal de razzia's op gang kwamen was de Nederlandse bevolking veel groter dan de Duitse. Dus blokoudsten voor zover die er waren, die herinner ik me helemaal niet, die waren ook wel Nederlanders.

IV En binnen het kamp was dus ook een Joodse Raad?

TvR Ja. Die werkte bij de transporten.

IV Hoe?
TvR Die ontvingen de mensen, je moest dus geregistreerd worden en dat gebeurde door de Joodse Raad, als ik me dat goed herinner. Ja je moet maar denken 'ik ben stokoud en het is lang geleden'.

IV We hebben over het geheugen geen klachten.
TvR Nou.

00:51:00

[image 05:48:34.01]

TvR (lacht)

IV Even kijken, over mijn geheugen. Even lezen. Laten we eens even aan onze vrienden in de andere kamer vragen of die iets weten dat we vergeten zijn. Is er iets dat u?

TvR Nou ik geloof dat ik wel een heleboel verteld heb

IV Dat in ieder geval. Maar is er straks iets dat als we de deur uit zijn dat u zegt 'dat die stommelingen dat niet vroegen'?

TvR Nou ik denk niet dat het zo erg is. Nee.

IV Ik vraag het even na

TvR Kijk ik kan natuurlijk niet alles vertellen. Er zijn dingen waar ik niet over kan praten, wat ik ook niet doe, maar ik geloof dat ik in hoofdzaak toch wel een beeld heb gegeven.

00:52:03

[image 05:49:33.23]

IV Over wat voor soort dingen kunt u niet praten?

TvR Nou daar kan ik dus ook niet over praten

IV Vanwege?

TvR Nou dat kan ik gewoon niet. Dat moet je dan maar aannemen. Ja

IV Zijn het dingen die persoonlijk zijn? of zijn het dingen die...?

TvR Ja heel persoonlijk.

IV Die te emotioneel zijn?

TvR Ja. Ik heb me al een stukje emotie blootgegeven met het verhaal van Michieltje. Ja.

IV Zijn het dat soort dingen?

TvR Ja.

00:53:00

[image 05:50:29.04]

TvR Maar goed. Ik geloof dat ik toch wel een beetje een beeld heb gegeven.

IV Meer dan dat.

TvR Ik ben zo benieuwd wat er van komt? Dat zal ik nooit weten.

IV Het wordt bewaard. Lang hopen wij.

TvR Nou daarom doe ik het. Dat wil ik nog wel met nadruk zeggen. Waarom doe ik dat? Niet uit een soort ijdelheid dat mijn verhaal bewaard blijft, maar dat de waarheid bekend blijft, wordt en blijft. Ik heb... misschien heb ik het al een keer gezegd, ik heb het gevoel dat zolang ik leef en ik ben *compos mentis*, moet ik daarvan getuigen.

00:54:07

[image 05:51:33.19]

IV Vind u dat wat er in de oorlog gebeurd is, op allerlei niveaus, voldoende is begrepen door de generaties daarna?

TvR Nee. Nee.

IV Wat hebben ze dan niet begrepen?

TvR Waarschijnlijk niet de betekenis van het fascisme, van de discriminatie. Als je nu de mensen hoort spreken over Marokkanen, over Turken, nou dat is verschrikkelijk. En dan steiger ik hoor.

00:55:00

[image 05:52:24.12]

TvR En er is onlangs een boek uitgekomen, dat heet 'Het verlaten hotel', het is een heel interessant boek. En dat verlaten hotel dat stond op de hoek van de Nicolaas Witsenkade en daartegenover de Nederlandse Bank. En daar was een jongetje, een zontje van 6 jaar, die dat allemaal heeft meegemaakt en die het verteld heeft. Hij heeft het verteld aan zijn tegenwoordige vrouw, Mirjam Elias, dat is een historica en een schrijfster. En die heeft een boek geschreven daarover. En dat is heel interessant.

00:56:02

[image 05:53:23.22]

TvR Die heeft ook nog met ons gepraat. Ja waarom vertel ik dat? We hebben hier in huis een leesclub en nou zijn we onlangs begonnen met dat boek te lezen. En daar doet dus ook een mevrouw mee die oorspronkelijk uit Friesland komt, en die zei volkomen ter goeder trouw 'Ik heb nooit geweten dat erbij ons ook onderduikers waren. Achteraf, vlak naast ons waren onderduikers en dat wist ik niet'. Ik zei 'Nee dat kan niet, dat kun je ook niet zeggen, als je het geweten had dan had je je kunnen verspreken', 'Nou dat hadden we toch niet gedaan', zei ze. Een volkomen onbegrip van die hele situatie.

00:57:03

[image 05:54:22.02]

TvR En Friesland zat vol met onderduikers. Maar wij wist het niet.

IV Naïviteit?

TvR Ja.

IV Was Nederland na de oorlog anders geworden dan daarvoor?

TvR Ik weet het niet. Soms denk ik van wel en soms ook van niet.

IV En wanneer van wel en wanneer van niet?

TvR Op 4 mei. Dan wordt het toch algemeen meegedaan en dan hangen de vlaggen uit.

00:58:00

[image 05:55:17.02]

TvR Maar of er nou echt begrip is? Het is toch het toenemend racisme dat werkt door.

IV Merkte u direct na de oorlog iets met een algemeen mededogen met de slachtoffers van de kampen?

TvR Nee. Nee. Nee.

IV Was er niet zoiets?

TvR Nee. Althans in Vlaardingen niet. Dat wil zeggen, ja misschien een beetje, maar niet echt.

IV Hoe kan dat nou? Vroeg ik dom.

TvR Iedereen was met zichzelf bezig.

00:59:00

[image 05:56:14.24]

TvR En de mensen die terugkwamen uit de kampen die werd het kwalijk genomen dat je je eigendommen opeiste. Tot in het belachelijke aan toe. Ik weet dat ik hier... toen ik dus

bij Louise Kowtski was had ik dus mijn eigen spullen. En toen ik onder moest duiken toen heb ik mijn bestek aan een bevriende relatie gegeven. Die mensen ware beslist antifascist. En toen mijn man teruggekomen is toen zeiden we 'Ja we gaan onze spullen ophalen'. En toen zei die mevrouw 'Je kan alles krijgen behalve de messen'. 'Behalve de messen?'. 'Ja dat zijn roestvrijstalen messen'.

01:00:03

[image 05:57:15.05]

TvR En mijn dienstmeisje is gewend om roestvrije messen te hebben dus die krijg je niet terug. Toen is mijn man zo ongeveer geëxplodeerd en toen hebben we ze teruggekregen, maar dat beschouwde ze als haar goed recht, want haar dienstmeisje waas gewend, niet meer gewend om messen te poetsen.

IV En voor de goede orde...

TvR Ze heeft ze teruggegeven.

IV Goede mensen.

TvR Mijn eigen messen

IV En geen NSB-ers, geen fascisten, geen...?

TvR Nee beslist niet. Het is maar een voorbeeld.

IV Meer van dat soort voorbeelden om u heen?

TvR Nee dat wil ik ook niet

IV Later (...?)

01:01:00

[image 05:58:10.07]

IV Is even vragen in het kamertje hiernaast of ik hele domme dingen ben vergeten

TvR Ja of dat ik domme dingen ben vergeten

IV Dat lijkt me niet.

01:01:14

[image 05:58:23.06]

EINDE